

МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО
СТАНУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ ФАХОВОЇ СПІЛЬНОТИ

Київ, 20 червня 2024 року

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Дослідження соціально-психологічного стану
населення України в умовах війни:
виклики для фахової спільноти**

**Матеріали круглого столу
20 червня 2024 р.**

**Київ
2024**

УДК : 159.9 : 316.6; 316.4

Д 70

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 9/24 від 29 серпня 2024 р.).

Рецензенти:

П. П. Горностай – доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу психології малих груп і міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Л. А. Опанасенко – кандидат психологічних наук, завідувачка навчально-методичного кабінету соціально-психологічної підтримки, професійного розвитку і сприяння працевлаштуванню Чорноморського національного університету ім. Петра Могили

Д 70   **Дослідження соціально-психологічного стану населення України в умовах війни: виклики для фахової спільноти** : матеріали круглого столу (м. Київ, 20 червня 2024 р.) / за наук. ред. М. М. Слюсаревського, С. Л. Чуніхіної ; Інститут соціології НАН України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ : Талком, 2024. 45 с.

ISBN 978-617-8352-39-4

У збірнику матеріалів круглого столу «Дослідження соціально-психологічного стану населення України в умовах війни: виклики для фахової спільноти», який відбувся в м. Києві 20 червня 2024 року в рамках виконання Програми спільної діяльності Національної академії наук України і Національної академії педагогічних наук України на 2023 – 2025 роки, обговорюються проблеми, що постають перед дослідниками станів населення в умовах війни. Представлено нові методичні підходи і рішення для соціальних досліджень, а також актуальні результати таких досліджень.

Адресується дослідникам у галузі суспільних і поведінкових наук, студентам й аспірантам закладів вищої освіти та всім зацікавленим особам.

УДК : 159.9 : 316.6; 316.4

Відповідальність за якість і достовірність матеріалів, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та інформацію для службового користування, покладається на авторів.

ISBN 978-617-8352-39-4

© Інститут соціології НАН України, 2024

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2024

ЗМІСТ

Вступні слова	4
<i>Елла Лібанова</i> . Покладімо початок низці міждисциплінарних заходів.....	4
<i>Євген Головаха</i> . Головне завдання – виявити потенціал психологічної стійкості людей	5
<i>Микола Слюсаревський</i> . Проблемне поле викликів війни для фахової спільноти дослідників масової свідомості	6
Тези і виступи	9
<i>Сергій Дембіцький</i> . Індекс «Complex Psychological Resources – 8»	9
<i>Ольга Кочубейник</i> . Дослідження під час війни: ризики некомуникативності	12
<i>Михайло Міщенко</i> . Динаміка показників соціально-психологічного стану населення України під час війни	16
<i>Олена Сушиї</i> . Конфліктні пастки та можливості їх прогностного моделювання.....	23
<i>Світлана Чуніхіна</i> . Ідеалізовані vs реалістичні вимоги до лідера в умовах війни	27
<i>Олег Лозинський</i> . Включене спостереження стратегій поведінки громадян в умовах мобілізації	34
<i>Роман Любенко</i> . Вимірювання психологічного стану користувачів/-ок сайтів соціальних мереж і месенджерів за допомогою дослідницької онлайн-платформи SurveyMonkey	38

ВСТУПНІ СЛОВА

Покладімо початок низці міждисциплінарних заходів

Елла Лібанова,
директор Інституту демографії та соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України,
доктор економічних наук,
академік НАН України

Цей круглий стіл є знаковим. Об'єднання зусиль соціологів, психологів і демографів дуже важливе в умовах війни, тому що ми маємо розуміти психологію людей у такій ситуації, яку погано вміємо діагностувати.

Я чула від шанованих мною людей дві абсолютно протилежні думки щодо того, які когорти населення нині є найбільш вразливими, які найбільше потерпають від війни і з ким треба передовсім працювати. І це говорить про те, що нам ще належить методологічно і практично визначити дослідницькі підходи. Для наукової спільноти не має бути неочікуваних подій. Мене, чесно, турбує, що буде після того, як гаряча фаза війни якимось чином припиниться.

Що мене непокоїть як демографа? Мені видається, що ми недостатньо займаємося психологією дітей, і це може мати негативні наслідки. Абсолютно зрозуміло, що діти не мають зростати в атмосфері ненависті, а вони зростають у такій атмосфері, і цього не можна уникнути. Але фахівці в галузі соціальної психології мають запропонувати доволі рішучі кроки, щоб шкільні психологи займалися з дітьми. Я не впевнена, що зараз їм вистачає кваліфікації, щоб робити більш масштабні заходи і впливати на дітей відповідним чином.

Друге, що мене дуже турбує. Сьогодні точиться багато розмов про міграційні наміри населення. Від відповідей на міграційні питання залежить державна політика. Проблема в тому, що люди, які перебувають в Україні, і люди, які перебувають за межами України, абсолютно по-різному оцінюють ситуацію в Україні. І я боюсь, що ми, отримуючи відповіді щодо міграційних намірів та основних чинників, що на них впливають, можемо зрештою отримати не ту картину і не ті масштаби міграції, які очікуємо. Добре, якщо ці масштаби будуть меншими, ніж ми розраховуємо. А якщо більшими? А якщо після скасування воєнного стану значно більша кількість чоловіків поїде, ніж ми розраховуємо? Так теж може бути.

Мені хотілось би, щоб цей круглий стіл став першим у низці міждисциплінарних заходів, які дадуть змогу запропонувати владі практичні, конкретні й ефективні кроки.

Бажаю успіхів і дякую за увагу!

Головне завдання – виявити потенціал психологічної стійкості людей

Євген Головаха,
директор Інституту соціології НАН України,
доктор соціологічних наук,
член-кореспондент НАН України

Я хочу привітати учасників круглого столу з тим, що ми працюємо, що ми можемо обговорювати актуальні проблеми і для соціології, і для психології водночас.

Від психологічного стану населення сьогодні якщо не вирішальною, то значною мірою залежить спроможність суспільства зберігати стійкість і продовжувати спротив, а головне – спроможність вийти з цієї війни з мінімальними втратами. Тому зараз для нас як дослідників головне – виявити певний потенціал психологічної стійкості людей, можливість протистояти сучасній ситуації.

У мого покоління є багатий досвід вивчення психологічного стану людей в екстремальній ситуації. Зокрема, дослідження українських психологів і соціологів, пов'язані з Чорнобильською катастрофою, дали свого часу цікаві і важливі результати. Моє ж покоління брало активну участь у вивченні проблем стресу і психологічного стану людей після розпаду СРСР. Тоді була екстремальна ситуація, особливо в економіці. Дослідження, які тоді проводилися, дали змогу подолати певні наслідки тих стресів. І тепер новому поколінню соціологів і психологів треба вивчати соціально-психологічні наслідки війни.

Я дуже задоволений, що у нас є співпраця, багато цікавих досліджень і багато методологічних проблем, які ще належить розв'язати. Я вважаю, що це можна буде обговорювати сьогодні, і бажаю учасникам круглого столу успіху і подальшої плідної роботи.

Дякую за увагу!

Проблемне поле викликів війни для фахової спільноти дослідників масової свідомості

Микола Слюсаревський,
директор Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України,
кандидат психологічних наук,
член-кореспондент НАПН України

Щиро і сердечно вітаю вас усіх, шановні пані і панове!

Не витрачаючи часу на загальні міркування, я хотів би зачепити проблеми, постановка яких, гадаю, може дати поштовх і для дискусій на сьогоднішньому круглому столі, і для подальших обговорень.

Насамперед зазначу, що соціально-психологічний стан населення в умовах війни, якому присвячено круглий стіл, – це один з аспектів стану масової свідомості. І нині як ніколи очевидно, що виклики повномасштабної війни для всіх наукових дисциплін, які досліджують масову свідомість і, відповідно, тією чи іншою мірою послуговуються соціологічними методами (а це і сама соціологія, і соціальна психологія, і політологія, і демографія, і ще низка соціогуманітарних наук), – такі виклики є для всіх нас у своїй основі спільними.

Щоправда, на мій погляд, абсолютно нових викликів повномасштабна війна для нашої фахової спільноти не принесла. Єдиний момент, який є справді новим, – це значне поширення дистанційних досліджень. Проте можна сказати, що повномасштабне російське вторгнення стало своєрідним збільшувальним склом, яке дає змогу краще розгледіти ті виклики, з котрими ми стикалися й раніше, але не завжди воліли їх помічати. Я поділив би ці виклики на змістові і технологічні.

Найістотніший виклик змістового плану вбачаю, з одного боку, у синкретизмі масової свідомості, що тягне за собою її суперечливість та неоднозначність, і з другого – у неготовності медійної спільноти, яка оприявнює дані наших досліджень, сприймати цю суперечливість та неоднозначність. Медійники прагнуть отримати від науковця, що провів дослідження, чіткий процентний розподіл відповідей на прямі, однозначні запитання. Іншого виміру, крім процентного, вони не знають. І, задовольняючи цей запит, підлаштовуючись під медійників, ми нерідко мимохіть спрощуємо досліджувану реальність, коли зловживаємо прямими запитаннями, абсолютизуємо їх, зводимо лише до них увесь дослідницький інструментарій. Я, звісно, не проти прямих запитань, такі запитання теж потрібні, більше того – важливі й необхідні. Це очевидно. Проте слід пам'ятати, що «знімають» вони лише верхній шар масової свідомості – той, який прийнято називати громадською думкою. Але ж громадською думкою далеко не вичерпується увесь зміст масової свідомості. Тож для проникнення

в її глибші шари, що власне й репрезентують соціально-психологічний стан населення, потрібні інші підходи.

Серед таких підходів, адекватних синкретизму масової свідомості, можу назвати, наприклад, тест соціального самопочуття Євгена Головахи; розроблений у нас, в Інституті соціальної та політичної психології, тест соціальної напруженості, а також психосемантичні методи, якими ми широко послуговуємося в адаптованому до завдань вивчення масової свідомості варіанті. Тож зупинюся бодай побіжно на цих психосемантичних дослідженнях.

Масову свідомість ми вивчаємо за допомогою понад шести десятків дескрипторів, якими слугують найрізноманітніші судження, що були взяті свого часу із засобів масової інформації різного ідеологічного спрямування. Такі дослідження – проводяться вони в моніторингову режимі ще з першої половини 90-х років – дають змогу відтворити, за результатами факторизації, категоріальну структуру масової свідомості.

Маю зауважити, що ця структура виявилася доволі сталою: серед найбільш навантажених постійно виокремлювалися два фактори, які можна умовно назвати «державницькі-антидержавницькі настрої» і «прореформаторські-антиреформаторські настрої». Я на цьому наголошую тому, що наповнення згаданих факторів вносить істотні корективи в ту картину суспільних пріоритетів, яка постає з відповідей на прямі запитання. Пригадаймо, під час численних електоральних опитувань у довжелезних списках проблем, що хвилюють виборців, питання державності, мовної політики тощо ніколи не посідали провідного місця. А тут з'ясовується, що саме вони, і передусім ставлення до української мови як державної, утворюють найбільш навантажений фактор. Тобто в глибинах масової свідомості відпочатково були закладені змісти, які пояснюють і колишні суспільні протистояння, і нинішню опірність українського соціуму ворожій агресії.

Водночас результати наших досліджень засвідчують значну суперечливість масової свідомості. Проілюструю це на прикладі фактора «прореформаторські-антиреформаторські настрої». До нього увійшли обидва альтернативні судження – і на користь глибоких реформ в усіх сферах суспільного життя, і проти них («Україна вже втомилася від усіляких реформ, нам потрібні не зміни, а нормальне, стабільне життя»). При цьому, за даними останнього опитування, близько 40 % респондентів обрали і те і те судження.

Природно, такі суперечливі дані важко піддаються інтерпретації без співвіднесення з іншими дескрипторами, що утворюють цей фактор. Потрібен вищий рівень узагальнень. І процентний розподіл сам по собі тут безсилий. Для цього використовується побудова семантичних просторів масової свідомості.

Побудовані в графічному вигляді простори наочно показують, що попри всі суперечності і відкати назад у свідомості українців упродовж десятиріч Незалежності усе ж відбувалися істотні зсуви як у бік

державницьких, так і реформаторських позицій. Але такого штибу представлення результатів досліджень зазвичай уводить у ступор журналіста, який чекає чітких процентних розподілів. Отже, нагальною є потреба підвищення рівня соціологічної та соціально-психологічної компетентності медійників, що має здійснюватися в процесі їхньої фахової підготовки. Тому треба «достукуватися» до закладів, які їх готують. Щоправда, сьогодні значна частина медійників приходить у професію поза інститутом чи факультетом журналістики. Це ще більше ускладнює проблему, але її все одно слід намагатися так чи інакше вирішувати. Потрібно принаймні на повний голос про це говорити.

Що ж стосується викликів, які постають перед нами в технологічному плані, то найдошкульнішим із них, на мій погляд, є досяжність респондентів під час наших досліджень. Маю на увазі не лише складнощі, пов'язані з проведенням опитувань на теренах, наближених до зони бойових дій, а й те, що люди дедалі частіше відмовляються брати участь в опитуванні. Подеколи кількість відмов уже сягає 80 %. Як із цим упоратися – сказати важко. Можливості матеріального стимулювання респондентів у нас мізерні. Але якби вони й були, матеріальне стимулювання – палиця з двома кінцями, адже воно теж може деформувати вибірку сукупність. Тож відповіді на цей виклик у мене наразі, на жаль, немає.

Дякую за увагу і буду радий почути думки з приводу порушених проблем.

ТЕЗИ І ВИСТУПИ

Сергій Дембіцький,
доктор соціологічних наук,
член-кореспондент НАН України,
заступник директора Інституту соціології НАНУ
<https://orcid.org/0000-0002-7958-3557>

ІНДЕКС «COMPLEX PSYCHOLOGICAL RESOURCES – 8»

У межах проєкту «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації» для оцінювання ролі психологічних ресурсів у протидії стресорам розроблено спеціальний інструментарій (див. додаток) – шкалу «Complex Psychological Resources – 8» (скорочено – «CPR-8»). Початково в дослідницькому проєкті планувалося використати шкалу диспозиційного оптимізму (Scheier et al., 1994) та шкалу сприйнятого стресу (Cohen, & Williamson, 1988). Але жодна з них не продемонструвала необхідних показників факторної валідності на етапі пілотного опитування¹. Під час пошукового аналізу, що базувався на спільній ієрархічній кластеризації індикаторів обох методик, було виявлено вісім індикаторів, що об'єднуються в чотири компоненти психологічних ресурсів, які відтворюють такі компоненти психологічного капіталу, як оптимізм, емоційна стабільність, загальна активність та самоефективність (табл. 1). При цьому питання, які в тесті диспозиційного оптимізму виступали лише в ролі наповнювачів, у представленій конфігурації дістали змістове наповнення, оскільки репрезентують додатково такі психологічні ресурси, як включеність у соціальні комунікації та діяльнісну активність.

Таблиця 1

Компоненти та індикатори шкали «CPR-8»

Компонент	Індикатор
Оптимізм	У невизначених ситуаціях Ви зазвичай вірите, що все буде гаразд
	Ви завжди з оптимізмом дивитесь в майбутнє
Загальна активність	Спілкування з друзями приносить Вам велике задоволення
	Для Вас важливо завжди бути зайнятим(-ою)
Емоційна стабільність	Вас не дуже легко вивести з рівноваги
	Вас нелегко засмутити
Відчуття контролю	Ви впевнені, що зможете вирішити свої особисті проблеми
	Ви відчуваєте, що все відбувається по-Вашому (відповідно до Ваших бажань, планів та поглядів)

¹ Пілотне опитування для відпрацювання інструментарію було проведено в липні 2023 р. на онлайн-панелі «Власна думка» в рамках виконання проєкту «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації». Метод онлайн-інтерв'ю (CAWI – Computer Assisted Web Interviewing). Вибіркова сукупність: 800 респондентів віком від 18 років, що проживали в містах, розташованих на різній відстані від безпосереднього ведення бойових дій: Харків, Запоріжжя, Миколаїв, Херсон, Київ, Одеса, Луцьк, Івано-Франківськ, Рівне, Львів.

Подальша факторна валідація цієї нової шкали продемонструвала зразкові результати (табл. 2) як на даних пілотного опитування, так і всеукраїнського, яке репрезентувало доросле населення України віком від 18 до 69 років. Варто акцентувати увагу не тільки на успішній факторній валідації (особливо на всеукраїнській вибірці у 2767 респондентів), а й на змістовому підході до виокремлення факторної структури (факторна структура будувалася відповідно до компонентів та індикаторів табл. 2), що дає змогу здійснювати осмислену інтерпретацію отриманих результатів за окремими компонентами та індикаторами методики.

Таблиця 2

Результати оцінювання факторної валідності «CPR-8»

Показник	Пілотне опитування	Всеукраїнське опитування
$\chi^2 / df (\leq 5)$	16,3 / 14 (1,2)	14,7 / 14 (1,1)
p-value ($\geq 0,05$)	0,30	0,40
CFI ($\geq 0,95$)	0,99	1,00
TLI ($\geq 0,95$)	0,99	1,00
RMSEA ($\leq 0,05$)	0,01	0,01

Додаток

Шкала «Complex Psychological Resources – 8»

Якою мірою Ви погоджуєтесь з наведеними твердженнями?

1 – не згоден(-а)

2 – скоріше не згоден(-а)

3 – важко сказати, згоден(-а) чи ні

4 – скоріше згоден(-а)

5 – повністю згоден(-а)

срг1. У невизначених ситуаціях Ви зазвичай вірите, що все буде гаразд	1	2	3	4	5
срг2. Вас не дуже легко вивести з рівноваги	1	2	3	4	5
срг3. Ви впевнені, що зможете вирішити свої особисті проблеми	1	2	3	4	5
срг4. Спілкування з друзями приносить Вам велике задоволення	1	2	3	4	5
срг5. Ви завжди з оптимізмом дивитесь в майбутнє	1	2	3	4	5
срг6. Вас нелегко засмутити	1	2	3	4	5
срг7. Ви відчуваєте, що все відбувається по-Вашому (відповідно до Ваших бажань, планів та поглядів)	1	2	3	4	5
срг8. Для Вас важливо завжди бути зайнятим(-ою)	1	2	3	4	5

Література

Cohen, S., & Williamson, G. (1988). Perceived Stress in a Probability Sample of the United States. In S. Spacapan, & S. Oskamp (Eds.), *The Social Psychology of Health: Claremont Symposium on Applied Social Psychology* (pp. 3–67). Newbury Park, CA: Sage.

Scheier, M.F., Carver, C.S., & Bridges M.W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem) – A reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1063–1078. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1063>

Ольга Кочубейник,
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
kochubeynyk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6460-8494>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: РИЗИКИ НЕКОМУНІКАТИВНОСТІ

Російське вторгнення – що стало тотальною катастрофою для світового суспільства – викликало низку запитів на дослідження тих політичних, соціальних, психологічних процесів, які відбуваються в країні. Широке коло питань стосується не лише переживання травматичних подій, реакцій на насилля та загрозу життю, сприймання населенням образу ворога, а й можливостей психологічної адаптації до життя в неможливих умовах війни.

Пандемія ковіду, яка теж виявилася важким суспільним викликом, слугувала лакмусовим папірцем щодо якості дослідницьких ресурсів, застосовуваних стратегій та придатності діагностичного інструментарію для вивчення соціально-психологічних процесів у суспільстві, що опинилося в надзвичайній ситуації. Вивчення суспільства під час війни має ще більше рівнів складності, але дає дослідникам значущий досвід проведення досліджень, апробації нових процедур отримання даних та виявлення нових загроз внутрішньої і зовнішньої валідності.

Очевидно, найбільш проблематичним з погляду оцінювання якості психологічних досліджень (як достовірності зроблених інтерпретацій та висновків), що проводяться під час війни, є їхня «некомунікативність». Іншими словами, специфіка воєн настільки розпорошує вимірність досліджуваних чинників та їхніх наслідків, що зникає один із найважливіших інструментів дослідницької практики: зіставлення результатів, порівняння отриманих патернів, відмінностей, залежностей тощо. Звісно, певні методологічні питання є подібними до тих, що виникають під час вивчення інших надзвичайних ситуацій (наприклад, природних чи техногенних катастроф), тому є можливість запозичення й використання стратегій, й інтерпретації результатів. Однак є низка проблем, притаманних лише війні, а це означає загострення уваги до внутрішньої і зовнішньої валідностей у контексті вивчення конкретної соціально-політичної організації суспільства.

На наш погляд, у психологічних дослідженнях, що проводяться під час війни, некомунікативність – тобто складність при спробах порівняти результати в процесі наукових дискусій – зростає в геометричній прогресії, що істотною мірою ускладнює не лише генералізацію висновків чи їхню екстраполяцію на інші об'єкти, а й можливість адекватно «прочитувати»

отримані результати науковцями з інших країн, або – згодом, після війни, – новими поколіннями дослідників.

Розуміння соціально-політичного контексту дослідження в умовах війни постає як головна умова адекватної відповіді на ці виклики. Тому, на наш погляд, одним з інструментів підвищення комунікативності наукових результатів може стати те, що може бути названо контекстуальним вступом. Тобто дослідник повинен змалювати визначальні події, які дають змогу сторонньому читачеві «увиразнити» тло, на якому проводиться психологічне дослідження. І, очевидно, контекстуальний вступ має бути двовимірним: загальним, яким вводиться абрис війни (хто, коли, чому, чим), а також специфічним, який обмежується певним часовим відрізком, у межах котрого проводилося дослідження, і є поясненням, на тлі яких саме воєнних дій (подій), – як-от поразка, втрата населеного пункту, застосування нової зброї (будь-якою зі сторін), вдала контратака, звільнення територій тощо – отримувалися та інтерпретувалися дані.

Загальний контекст дасть змогу визначити чинники «першого порядку», тобто ті параметри війни, які окреслюють сукупність дій, спрямованих на захоплення чужих територій, природних, енергетичних та людських ресурсів. Є закономірності та спільні риси в зонах конфліктів і між ними, включаючи війни різного характеру. Але також їм притаманні різні рівні і форми плинності, невизначеності, мінливості, ризику та незахищеності. Такі властивості впливають на будь-яке оцінювання, що проводиться в зонах збройних конфліктів, і завданням дослідника є експлікація цих властивостей – як таких, що обумовлюють способи організації психологічних досліджень. Саме тому специфічний контекст, на наш погляд, дасть змогу ввести в поле зору особливості, що опосередковують глибше розуміння психологічних реакцій людей (зокрема, образ війни істотною мірою буде різнитися залежно від ситуації на лінії бойового зіткнення). Іншими словами, у дослідженнях, які здійснюються під час війни, контекст є чимось набагато більшим, ніж тлом для проведення дослідження. За таких умов усі звичайні виклики виявляються більш екстремальними і потенційно більш виснажливими. Наприклад, важче розрізнити та окреслити конкретні наслідки певної події (тобто проблеми атрибуції); важче визначити часову шкалу між подією і її наслідком тощо.

Розглядаючи проблеми проведення досліджень у розпал війни, отже, необхідно звернути детальну увагу на контекст, у якому вони проводяться. Те, що відомо про певну територію, де ведеться війна, і конкретна конфігурація подій на ній є ключовими детермінантами типів досліджень, які можуть бути розпочаті.

Другим викликом для комунікативності є висока мінливість воєнних дій, що вимагає швидкої та актуальної реакції дослідника. Раптовий початок військових дій, масштабні переміщення людей (як у межах країни, так і за кордон), непередбачувані зміни у веденні війни означають, що дослідник повинен так само швидко реагувати, формулюючи відповідні дослідницькі питання, готуючи діагностичний інструментарій та збираючи дослідницьку

групу. По суті, надзвичайна мінливість війни виявляється в тому, що стискається час для роздумів над теоретичними і концептуальними основами дослідження, а це, своєю чергою, позначається на виборі діагностичних інструментів, якими можна «вхопити» досліджуваній феномен. І тут ланка складнощів продовжується тим, що мінливий феномен не можна (або це вдається дуже рідко) «ловити» стандартизованими опитувальниками. Саме тому дослідники звертаються до гнучких сенситивних інструментів (глибинне інтерв'ю, нарративний аналіз, багатовимірне шкалювання тощо). Проте гнучкість інструменту за своєю природою послаблює комунікативність досліджень, оскільки в полі наукових дискусій виникає додаткове питання: наскільки відмінності в отриманих результатах спричинені відмінностями в інструменті?

Проблема загострюється, якщо як дослідницький інструмент використовувалися різного роду інтерв'ю, тобто основою організації була орієнтованість на якісну стратегію дослідження. З іншого боку, методи, які належать до «методологічного сімейства» інтерв'ю, дають змогу глибше зрозуміти, як люди реагують на мінливе політичне, соціальне, культурне й економічне середовище і які шляхи й способи адаптації вони застосовують.

Говорячи про методи дослідження, необхідно звернути особливу увагу на два важливих моменти, що стосуються позиції дослідника. Перший торкається стосунків між дослідником і його досліджуваним (чи середовищем дослідження). Другий – неупередженості дослідника. Хоча обидва аспекти накладають значні обмеження на всі соціальні дослідження, вони стають ще більш актуальними під час роботи в насичених політичних, конфліктних та воєнних ситуаціях. Дослідник також має бути чутливим до очікувань, які можуть виникнути в окремих людей і спільнот через присутність і взаємодію з ним. Але це означає, що ця чутливість, по-перше, має бути відрефлексована ним, по-друге, суб'єктивність як дослідницький інструмент завжди була об'єктом критики з боку прихильників «твердих» досліджень.

Третім викликом для комунікативності досліджень є те, що війна робить неможливим використання випадкової вибірки через проблеми безпеки та доступу, що ставить під загрозу зовнішню валідність. Відповідно, дослідник орієнтований на те, щоб працювати з доступною вибіркою, яка, будучи нерепрезентативною, тим не менше, потребує мінімальних витрат, що є важливим аргументом в умовах війни. Доступна вибірка, очевидно, страждає ще одним недоліком – самовідбором досліджуваних. Етичний припис добровільної участі зазвичай не призводить до зміщення вибірки (тобто помилки охоплення). В умовах війни головним мотивом самовідбору, на наш погляд, є політизація людських уявлень та інтерпретацій подій, що відбуваються. Патріотизм та особиста ідеологічна спрямованість, швидше за все, стануть більш інтенсивними та вираженими й домінуватимуть у рефлексіях людей, залучених до дослідницького процесу, викликаючи тим самим зміщення вибірки. Це може вплинути на дослідження на будь-якій стадії – від формулювання дослідницьких питань, через збирання даних до

інтерпретації результатів. Адже досліджувані – очевидно – будуть схильні применшувати (або перебільшувати) певні проблеми відповідно до своїх політичних поглядів. Водночас це означає, що два дослідження, які проводилися протягом однакового періоду часу (тобто в умовах однакового контексту), але на різних вибіркових сукупностях, можуть різнитися цією принципово невимірюваною властивістю вибірки. Що, своєю чергою, накладає відбиток на всі дискусії, пов'язані з аналізом отриманих результатів. Війни призводять до змін у ставленнях та сприйнятті подій (воєнних, політичних, соціальних, повсякденних тощо) у масштабах спільноти на основі колективного сприйняття травми. Події на фронті і колективний настрій, який ці події породжують, прямим чином позначаються на психологічних феноменах. Отже, інтерпретація даних, зібраних під час колективних стресових подій, вимагає спеціальних аналітичних підходів для врахування цієї мінливості.

Звернімо увагу ще на один момент, пов'язаний із процедурами отримання емпіричних даних. Під час війни дослідники мають обмежену мобільність й обмежений доступ до територій. Останнім часом як спосіб компенсувати територіальну недоступність почали використовувати онлайн-процедури. Проте в таких вибірках, на наш погляд, до проблеми самовідбору додається проблема цифрової нерівності, що може бути спричинена не лише нерівномірністю покриття загалом, а й тимчасовим зникненням доступу до мережі Інтернет унаслідок пошкодження інфраструктури через бойові дії.

Проблеми формування вибірки, як і інші згадані перешкоди, не означають знецінення самого факту досліджень, що проводяться під час війни. Вони, навпаки, є надзвичайно важливими, оскільки необхідно не лише задокументувати психологічний вплив війни, а й оцінити потреби в допомозі населенню, сформувані політику дискурсивного протистояння на публічних аренах, які постійно атакуються різними ІІСО, сформулювати висновки, які можуть виявитися корисними для подолання майбутніх криз, оскільки вони неминучі. Однак, як було показано, такі дослідження вимагають специфічного способу оприлюднення результатів, врахування ризиків некомуникативності під час наукових дискусій і особливо – обережних екстраполяцій та генералізацій.

Михайло Міщенко,
кандидат соціологічних наук,
заступник директора соціологічної служби Центру Разумкова,
myhmishen@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1878-9444>

ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Самооцінка психологічного стану. Під час опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова в січні 2024 р., оцінюючи власний психологічний стан на 24 лютого 2022 р. (на перший день повномасштабної війни)² за шкалою від 0 до 10 (де 0 означає «максимальний рівень спокою, упевненості», а 10 відповідає максимальному рівню паніки, страху, невпевненості), респонденти оцінили його в середньому 7,0 балами (49% оцінили балами від 8 до 10, що відповідає високому рівню паніки, страху, невпевненості).

Оцінюючи власний психологічний стан на час проведення опитування (тобто в січні 2024 р.) респонденти оцінили його краще (у середньому 5,9 балами), ніж стан на початку війни. При цьому частка тих, хто оцінив його балами від 8 до 10, зменшилася порівняно з початком війни від 49% до 25%, що свідчить про істотне поліпшення психологічного стану порівняно з початком війни. Разом з тим цей показник є гіршим, ніж у лютому-березні 2023 р., коли він становив у середньому 5,1 бала (табл. 1).

Серед соціально-демографічних характеристик самооцінка психологічного стану найбільшою мірою корелює з макрорегіоном проживання респондентів (коефіцієнт кореляції Крамера V дорівнює 0,19), їхньою статтю (0,18), самооцінкою рівня матеріального становища родини (0,15), мовою спілкування в родині (0,14).

---

² У статті наведено результати опитувань, що проводилися Центром Разумкова в період з грудня 2021 р. по червень 2024 р. Опитування проводилися методом face-to-face на територіях, що контролюються урядом України і на яких не ведуться бойові дії. Використовувалася стратифікована багатоступенева вибірка із застосуванням випадкового відбору на перших етапах формування вибірки та квотного методу відбору респондентів на заключному етапі (коли здійснювався відбір респондентів за статево-віковими квотами). Структура вибіркової сукупності відтворює демографічну структуру дорослого населення територій, на яких проводилося опитування, за макрорегіонами, віком, статтю, типом поселення (під час повномасштабної війни – станом на початок 2022 р.). Обсяг вибірок усіх опитувань – близько 2000 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірок не перевищує 2,3%. Разом з тим додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема вимушеною евакуацією мільйонів громадян.

Самооцінка респондентами психологічного стану (за відповідями на запитання: «Оцініть, будь ласка, за шкалою від нуля до десяти Ваш стан на сьогодні, де 0 означає максимальний рівень спокою, упевненості, а 10 – максимальний рівень паніки, страху, невпевненості»)

Час проведення опитування:	Середні бали
Лютий-березень 2023 р.	5,1
Серпень 2023 р.	5,6
Січень 2024 р.	5,9

Високою є кореляція самооцінки психологічного стану з рівнем довіри до Президента України (коефіцієнт кореляції Крамера дорівнює 0,16), з оцінкою того, наскільки можна довіряти більшості людей у суспільстві – 0,13).

Також високою є кореляція з баченням майбутнього країни: з оцінкою здатності України подолати посталі проблеми і труднощі (0,16), з уявленнями про те, чи події в Україні розвиваються в правильному чи неправильному напрямі (0,15), про те, як зміниться протягом найближчих 2-3 років рівень добробуту родини (0,14), з вірою в перемогу України у війні проти Росії (0,11) (усі наведені коефіцієнти значущі на рівні $p < 0,001$).

Рівень довіри в суспільстві є важливою характеристикою соціально-психологічної атмосфери суспільства, оскільки забезпечує саму можливість його існування як організованої спільноти, підтримання суспільного порядку та взаємодії. Довіра між індивідами, між соціальними групами, довіра до соціальних інститутів забезпечують певний рівень резистентності суспільства до впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, що перешкоджають функціонуванню соціального організму. Довіра тісно пов'язана з емпатією – здатністю співпереживати і співчувати проблемам та почуттям інших членів суспільства як своїм власним.

Можна сказати, що довіра в суспільстві є екстраполяцією, перенесенням емпатії на все суспільство та його інститути, оскільки пов'язана з уявленнями індивіда про те, що ці суспільні інститути представлені людьми, які мають інтереси, мотиви і почуття, подібні до його власних. У протилежному випадку (тобто якщо в індивіда формується уявлення про суспільні інститути як такі, представники яких мають інтереси, мотиви, цінності, що не мають нічого спільного, суперечать його власним інтересам, мотивам, цінностям) це призводить до зниження довіри до суспільних інститутів, зниження їхньої легітимності.

Одним з показників довіри до інших членів суспільства є відповіді на питання «Чи можна довіряти більшості людей?» (табл. 2). Порівняно з 2017 р. частка тих, хто вважає, що більшості людей можна довіряти, зросла із 17% до 25%, але більшість (64,5%) дотримуються думки, що потрібно бути дуже обережними в стосунках з людьми (у 2017 р. таких було 75%).

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання «На Вашу думку, загалом, чи можна довіряти більшості людей чи треба бути дуже обережним у стосунках з ними?», %

Варіанти відповіді:	Час проведення опитування:				
	Грудень 2011р.	Березень 2017 р.	Вересень-жовтень 2022 р.	Січень 2024 р.	Березень 2024 р.
Більшості людей можна довіряти	23,1	16,7	23,9	26,7	24,9
Треба бути дуже обережним з людьми	70,3	75,1	65,4	62,3	64,5
Не знаю, немає відповіді	6,6	8,2	10,7	11,0	10,6

Молоді люди дещо частіше, ніж респонденти старшого віку, вважають, що більшості людей можна довіряти (серед молоді віком 18-29 років - 29%, тоді як серед тих, кому 60 і більше років, - 23%).

Оцінка громадянами ситуації в країні та перспектив її розвитку. Перед початком широкомасштабної російської агресії в Україні переважали критичні оцінки того, як розвивається країна. Так, у грудні 2021 р. більшість (65,5%) респондентів вважали, що події в Україні розвиваються в неправильному напрямі, натомість правильним розвиток подій назвали лише 20% опитаних. Таке емоційне тло оцінок ситуації в країні було характерним для українського суспільства, за винятком коротких «сплесків» соціального оптимізму після обрання нового Президента – найбільшою мірою це проявилось в перші місяці після приходу до влади В. Зеленського. Наприклад, у вересні 2019 р. 57% опитаних вважали, що справи йдуть у правильному напрямі, і лише 17% – що в неправильному. Однак із часом рівень соціального оптимізму знову йшов на спад.

Після широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну частка тих, хто вважає, що події розвиваються в правильному напрямі, істотно зросла порівняно з «довоєнними» показниками. За даними опитування, що проводилося Центром Разумкова у вересні-жовтні 2022 р., 51% респондентів вважали, що події в Україні розвиваються в правильному напрямі, і лише 28% – що в неправильному (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якщо говорити в цілому, як Ви вважаєте, події в Україні розвиваються в правильному чи неправильному напрямі?», %

Варіанти відповіді:	Час проведення опитування:						
	Грудень 2021 р.	Вересень-жовтень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Грудень 2023 р.	Січень 2024 р.	Березень 2024 р.	Червень 2024 р.
У правильному напрямі	20,3	51,0	60,6	45,3	40,6	37,7	32,9
У неправильному напрямі	65,5	27,8	21,0	33,2	38,0	38,7	47,4
Важко відповісти	14,2	21,3	18,5	21,5	21,4	23,5	19,6

Якщо зростання соціального оптимізму у зв'язку із зміною влади легко пояснити надіями на позитивні зміни, пов'язані з приходом нової влади, то зростання впевненості в тому, що події розвиваються в правильному напрямі, викликане війною, виглядає парадоксальним.

Однак це можна пояснити тим, що йдеться не про оцінку сьогоденної ситуації, а про оцінку перспектив і напрямів її розвитку. І покращення цих оцінок може бути викликане тим, що:

- відбулася консолідація суспільства, зумовлена необхідністю боротьби із зовнішнім ворогом;
- у суспільства з'явилося чіткі уявлення в системі координат «свої-чужі»;
- сформовано чітку мету суспільного розвитку і суспільної дії, де ключовим поняттям є «перемога».

Якщо серед тих, хто на можливому референдумі проголосував би за вступ до Європейського Союзу, у вересні-жовтні 2022 р. 55% відповідали, що події розвиваються в правильному напрямі, і лише 26% – що в неправильному, то серед тих, хто голосував би проти вступу, більшість вважала, що події розвиваються в неправильному напрямі (відповідно 28% і 53%).

Чим вищим був рівень довіри до влади (наприклад, до Президента), тим більшою була частка тих, хто вважає, що події розвиваються в правильному напрямі (за даними опитування, що проводилося у вересні-жовтні 2022 р., їх частка зростала від 30% серед тих, хто зовсім не довіряє Президенту, до 64% серед тих, хто йому повністю довіряє, а за даними опитування, що проводилося у червні 2024 р., відповідно з 13% до 66%).

На оцінку того, як розвиваються події, політичні і зовнішньополітичні орієнтації впливають більшою мірою, ніж рівень матеріального добробуту респондентів. Так, за даними опитування, що проводилося у червні 2024 р., 37% серед тих, хто живе забезпечено, відповідали, що події в Україні розвиваються в правильному напрямі, а серед тих, хто «ледве зводить кінці з кінцями», – 33%; вважали, що події розвиваються в неправильному напрямі, відповідно 46,5% і 46,5% (в обох випадках різниця статистично незначуща).

Найвищих показників частка громадян, які вважають, що події в Україні розвиваються в правильному напрямі, досягла в лютому-березні 2023 р. (61%). Після цього спостерігалася тенденція зниження цього показника. За даними опитування, що проводилося Центром Разумкова у червні 2024 р., частка тих, хто вважає, що події в Україні розвиваються в правильному напрямі, менша, ніж частка тих, хто дотримується думки, що вони розвиваються в неправильному напрямі (відповідно 33% і 47%), однак їх співвідношення все ж залишається кращим, ніж перед початком повномасштабної війни (у грудні 2021р. – відповідно 20% і 65,5%).

Стосовно здатності України подолати наявні проблеми і труднощі, то після початку широкомасштабної війни оцінки громадян стали помітно більш оптимістичними. Так, якщо в грудні 2021 р. 18% респондентів вважали, що Україна здатна подолати наявні проблеми і труднощі протягом

найближчих кількох років, то у вересні-жовтні 2022 р. – 41%; частка тих, хто вважав, що Україна здатна це зробити в більш віддаленій перспективі, знизилася з 54% до 43%, а тих, хто вважав, що вона взагалі не здатна подолати проблеми і труднощі, знизилася з 18% до 5%.

Якщо серед тих, хто на референдумі проголосував би за вступ до Європейського Союзу, у вересні-жовтні 2022 р. 50% відповідали, що Україна здатна подолати наявні проблеми і труднощі протягом найближчих кількох років, 40% – що зможе їх подолати в більш віддаленій перспективі, і лише 2% – що не зможе їх подолати, то серед тих, хто голосував би проти вступу – відповідно 18%, 48% і 21%.

Чим вищим був рівень довіри до Президента країни, тим більшою була частка тих, хто вважав, що Україна здатна подолати наявні проблеми і труднощі протягом найближчих кількох років (у вересні-жовтні 2022 р. їх частка зростала від 33% серед тих, хто зовсім не довіряє Президенту, до 49% серед тих, хто йому повністю довіряє, у червні 2024 р. – відповідно з 15% до 61%).

Найбільш оптимістично українці оцінювали перспективи подолання проблем і труднощів наприкінці 2022 – на початку 2023 р. (наприклад, у лютому-березні 2023 р. 49% вважали, що Україна здатна подолати наявні проблеми і труднощі протягом найближчих кількох років, 36% – що вона здатна це зробити в більш віддаленій перспективі, і лише 3% – що взагалі не здатна їх подолати). Після цього рівень оптимізму зменшувався – у червні 2024 р. ці показники становили відповідно 29%, 46% і 11%, хоч оптимізм усе одно був вищим, ніж у довоєнному 2021 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як Ви вважаєте, чи здатна Україна подолати наявні проблеми і труднощі?», %

Варіанти відповіді:	Час проведення опитування:						
	Грудень 2021 р.	Вересень-жовтень 2022 р.	Лютий-березень 2023 р.	Грудень 2023 р.	Січень 2024 р.	Березень 2024 р.	Червень 2024 р.
Здатна подолати протягом найближчих кількох років	17,7	40,6	49,4	32,2	32,8	30,5	29,0
Здатна подолати в більш віддаленій перспективі	54,4	42,6	35,9	45,3	42,2	45,9	45,9
Не здатна	17,6	5,2	3,4	7,2	9,0	10,5	11,3
Важко відповісти	10,3	11,6	11,3	15,3	16,1	13,2	13,8

Рівень задоволеності життям. За даними опитування, що проводилося Центром Разумкова в січні 2024 р., кореляція самооцінки психологічного стану із загальною задоволеністю життям становить 0,12 (коефіцієнт

кореляції Крамера). Хоча при цьому серед респондентів, які високо оцінювали рівень власної задоволеності життям (від 8 до 10 балів), 27% негативно оцінювали свій психологічний стан (високий рівень паніки, страху, невпевненості).

Також взаємопов'язаними є рівень задоволеності громадян життям і рівень довіри в суспільстві – коефіцієнт кореляції Крамера в березні 2024 р. дорівнював 0,11.

Рівень задоволеності життям зростає протягом останнього десятиліття перед початком повномасштабної війни, і у 2017 і 2022 роках він був вищим порівняно з 2011р. (відповідно 5,1; 5,2 і 4,5 бала за шкалою від 1 до 10, де 1 означає, що респондент «абсолютно не задоволений», а 10 – «абсолютно задоволений» своїм життям). У січні 2024 р. порівняно з 2022 р. зафіксовано зниження цього показника до 4,7 бала, у червні 2024 року він залишається приблизно на тому ж рівні (4,8 бала), що й у січні 2024р. (табл. 5).

У червні 2024 р. рівень задоволеності життям був вищий у Західному регіоні (5,5 бала), найнижчий – у Південному регіоні (3,9 бала), у Східному та Центральному регіонах - відповідно 4,4 і 4,7 бала. Відчуття задоволеності життям знижується з віком опитаних (від 5,7 балів серед тих, кому менше ніж 30 років, до 4,1 балів серед тих, кому 60 і більше років). Чим вищим є рівень добробуту респондентів, тим більшою мірою вони задоволені життям (задоволеність зростає від 3,9 бала серед тих, кому не вистачає грошей на їжу, до 6,1 бала серед, хто відповів, що живе забезпечено).

Таблиця 5

Самооцінка респондентами задоволеності життям (за відповідями на запитання «У цілому наскільки ви задоволені сьогодні своїм життям? Будь ласка, використайте шкалу від 1 до 10, де 1 означає, що ви «абсолютно не задоволені», а 10 – «абсолютно задоволені»)

Час проведення опитування:	Середні бали
Грудень 2011р.	4,5
Березень 2017р.	5,1
Вересень-жовтень 2022р.	5,2
Січень 2024р.	4,7
Березень 2024р.	4,9
Червень 2024р.	4,8

За даними, отриманими у вересні-жовтні 2022 р., ті, хто виступає за вступ України до ЄС, більше задоволені життям, ніж ті, хто виступає проти (відповідно 5,5 і 4,2 бала).

Також рівень задоволеності життям сильно корелює з рівнем інтернальності (відчуттям того, що людина абсолютно вільна у виборі життєвого шляху і сама визначає своє життя) – коефіцієнт кореляції Пірсона між цими змінними дорівнював 0,36. Тобто чим більшою мірою люди впевнені, що вони самі контролюють перебіг власного життя, тим більшою мірою вони ним задоволені.

Загалом стосовно досліджень соціально-психологічного стану респондентів слід зазначити, що аналогічно тому, як П. Бурдьє ставив під

сумнів розуміння громадської думки як імперативу, одержуваного «виключно шляхом складання індивідуальних думок» (Бурдьє, 1993, с. 163), так само може бути поставлено під сумнів розуміння соціально-психологічної атмосфери суспільства як результуючої суми соціально-психологічного стану кожного члена суспільства.

І що є «самооцінки соціально-психологічного стану», які отримуються в процесі таких досліджень? Стосовно громадської думки П. Бурдьє зазначав: «У ситуації, коли формується громадська думка, особливо в ситуації кризи, люди опиняються перед сформованими думками, перед думками, що підтримуються окремими групами, і, отже, вибирати між думками зі всією очевидністю означає вибирати між групами» (Бурдьє, 1993, с. 173).

Чи не існують поряд із «сформованими думками» також і сформовані громадською думкою уявлення про те, як має емоційно почуватися «пересічний» член суспільства в актуальних на даний час у цьому суспільстві обставинах?

Тобто можна говорити про певну «емоційну нормативність», що панує в суспільстві. Як приклад існування такої нормативності і її впливу на результати опитувань можна навести зміну самооцінок соціально-психологічного стану населення наприкінці вісімдесятих років минулого століття в колишньому СРСР на тлі того, як «парадно-оптимістична» тональність офіційних радянських видань у період «перебудови і гласності» змінилася потоком публікацій про суспільні недоліки. Як результат, самооцінки соціально-психологічного стану респондентів істотно погіршилися, хоча «об'єктивні» соціальні умови (наприклад, середній рівень життя населення) у цей період не зазнали істотних змін.

Уявлення про «нормативний емоційний стан» може формуватися не лише на основі норм суспільства, а й під впливом групових норм, норм спільнот, з якими ідентифікує себе індивід.

Якщо, як зазначає П. Бурдьє «вибирати між думками зі всією очевидністю означає вибирати між групами», то «індивідуальна думка», яка висловлюється респондентом під час опитування, насправді є не стільки результатом вироблення його особистої світоглядної позиції, скільки маркером належності до тієї соціальної групи, членство у якій індивід бажає продемонструвати.

Аналогічно, орієнтуючись на певну суспільну групу, індивід орієнтується і на «емоційні норми» цієї групи. Саме цим, наприклад, можна пояснити ту обставину, що, як згадувалося вище, для респондентів, які відносять себе до супротивників вступу України до ЄС, характерні гірші самооцінки соціально-психологічного стану, ніж для прихильників вступу до ЄС (значною мірою через те, що супротивники «європейської орієнтації» відчують себе маргіналізованою групою).

Література

Бурдьє, П. (1993) *Соціологія політики*. Москва: Socio-Logos.

Олена Суший,
доктор наук з державного управління, доцент,
головний науковий співробітник
відділу методології психосоціальних
і політико-психологічних досліджень,
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України
a_s_y2000@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4364-7571>

КОНФЛІКТНІ ПАСТКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ПРОГНОЗНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Попри те, що за прогнозуванням закріпилася слава невдячної справи, здатність прогнозувати мир і конфлікти є рушійною силою в дослідженнях миру (Hegre, Metternich, Nygård, & Wucherpfennig, 2017). І хоч прогнози не надають чітких директив щодо руху від війни до миру, проте вони містять розумні підказки щодо ймовірних сценаріїв досягнення цього, а також попереджають про перешкоди та пастки, що здатні не лише загальмувати чи суттєво ускладнити процеси повоєнного відновлення, а й фактично поставити під загрозу розбудову сталого миру на довгі роки.

Поки триває активна фаза російсько-української війни, можливості для прогнозування розвитку соціальної ситуації в повоєнній перспективі суттєво обмежені. По-перше, ми не знаємо, як довго триватиме війна і як вона закінчиться. Який обсяг матеріальних збитків. Нам невідома реальна кількість людських втрат. Чи повернуться наші люди, які, тікаючи від війни, покинули країну і тепер розкидані по всьому світу. І ще багато інших невідомих.

По-друге, порушуючи проблему повоєнного відновлення та розбудови миру, ми виходимо з перспективи реалізації найбажанішого сценарію нашого майбутнього – української перемоги. Водночас, мріючи про якомога швидше завершення війни і перемогу України, важко спрогнозувати, як скоро ЗСУ зможуть вийти на кордони 1991 р. Вочевидь, не можна відкидати ймовірність реалізації сценарію втрати частини територій і переведення війни у стан замороженого конфлікту, хоч ніхто й не поручиться, як довго триватиме такий мир. І, мабуть, найважче уявити найгірше: сьогодні, напевне, ніхто не візьме на себе відповідальність публічно говорити про такий сценарій розвитку ситуації в Україні, як і поставити під сумнів нашу перемогу.

По-третє, розмірковуючи на тему повоєнного відновлення, науково-експертна спільнота оперує накопиченим досвідом, підходами, категоріальним апаратом, інструментарієм тощо, сформованими переважно на прикладах внутрішніх збройних конфліктів та громадянських війн, що виникали на релігійній, расовій, етнічній основі в країнах з диктаторськими та воєнними режимами, у спільнотах, що потерпали від злиднів, голоду,

хвороб та неграмотності. Відповідно, наявний і доступний арсенал заходів, розроблених для врегулювання таких конфліктів та відновлення миру, може бути взятий лише за «початковий» орієнтир для розроблення програм повоєнного відновлення, виходячи із специфіки нової «великої війни», викликів та загроз, пов'язаних з нею, та з урахуванням її унікального (як позитивного, так і негативного) контексту.

Попри всі невідомі, повоєнне відновлення і розбудова миру – процеси, які аж ніяк не можуть відбуватися стихійно, а тому вимагають копіткої фахової підготовки і не менш прискіпливої експертної оцінки перспектив успіху стратегій, що реалізовуватимуться по завершенні війни.

Міжнародні протоколи та інструменти врегулювання конфліктів, повоєнного відновлення та миробудування, хоч і керуються універсальними імперативами справедливості, миру та демократії, але не дають гарантій швидкого і безболісного переходу від масового насильства до нового стану миру. Після того як пролунав останній постріл, вимагають вирішення безліч правових, політичних, економічних, соціальних, культурних та гуманітарних питань: населенню, що було змушене покинути рідні місця, потрібно відновити свої будинки і повернути своє життя, колишні комбатанти, тепер – ветерани, повинні адаптуватися до своєї нової ролі в цивільному житті, а боротьба за визначення історії та значущість минулих подій тільки починається (Franco, Engberg-Pedersen, & Mennecke, 2019). Отже, коли війни закінчуються, перед спільнотами неминуче постає чимало перешкод, які їм доведеться долати на шляху відновлення миру.

Термін «конфліктна пастка» було запроваджено для опису закономірностей та умов ескалації, відновлення, а також поширення конфліктів у країнах, що пережили громадянські війни або внутрішні збройні конфлікти (Collier, Elliott, Hegre, Hoeffler, Reynal-Querol, & Sambanis, 2003). Конфліктні пастки «працюють» шляхом:

(1) поляризації населення, поглиблення невдоволення та накопичення організаційного потенціалу для майбутніх протестних виступів чи хвилювань;

(2) підриву демократичних політичних інституцій;

(3) посилення соціальної напруженості через зростання бідності, витік капіталу, дестабілізацію сусідніх країн тощо (Hegre, Nygard, Strand, Gates, & Flaten, 2011).

Умови (політичні, економічні, соціальні, культурні, психологічні), що, з одного боку, роблять країну вразливою до війни, і, з другого боку, підвищують імовірність потрапляння в конфліктну пастку по її завершенні, є сукупним результатом дії як матеріальних, так і нематеріальних чинників. Останні створюють чимало перешкод, або бар'єрів на шляху до мирного врегулювання конфлікту особливо на ранніх етапах.

Бар'єри на шляху до миру, як свідчать дослідження ізраїльсько-палестинського конфлікту, можуть виникати із суперечливих інтересів сторін з фундаментальних питань (територія і кордони), з відмінностей між ідентичностями, цінностями, переконаннями, історичними нарративами,

колективними спогадами, міфами, а також з протилежних поглядів на витoki та розвиток конфлікту, способи його врегулювання, а також доцільність його вирішення (Bar-Siman-Tov, 2010). Вони, згідно з Bar-Siman-Tov, можуть бути стратегічними, структурними і психологічними.

Стратегічні бар'єри пов'язані з ризиками безпеки, що постають, зокрема, через укладання мирного договору, який передбачає певні поступки (територіальні), що, своєю чергою, спонукає кожен зі сторін конфлікту намагатися максимізувати свої вигоди за рахунок іншої сторони, ігноруючи при цьому необхідність розбудови та підтримки миру як у найближчому, так і в довгостроковому майбутньому.

Структурні бар'єри виникають у внутрішньополітичному просторі сторін, через інституційні і бюрократичні обмеження, які підривають легітимність мирного процесу (політичні інститути та агенти, як-от: політичні еліти, партії, групи інтересів, силові структури тощо).

Психологічні бар'єри – це когнітивні, емоційні чи мотиваційні бар'єри, збудовані навколо національних наративів та колективних спогадів, які перешкоджають будь-яким змінам у системах переконань та ставленні до іншої сторони конфлікту чи конфлікту загалом (Bar-Siman-Tov, 2010).

Поки війна триває, системна прогностично вивірена робота над викликами, ризиками та бар'єрами, з якими можемо зіткнутися на тлі втілення найбажанішого сценарію нашого майбутнього – української перемоги, є надважливим завданням для наукової спільноти та її внеском у справу повоєнного відновлення та розбудови сталого миру. Основний акцент має бути зроблено на виявленні актуальних і потенційних перешкод, які можуть призвести до зростання соціальної напруженості та ескалації насамперед внутрішніх конфліктів, до послаблення демократичних процедур, стандартів та цінностей, до розриву соціально-психологічних кордонів та дезінтеграції міжгрупових відносин тощо, унаслідок недотримання чи порушення політичних, культурних та психосоціальних умов відновлення стійкості суспільства в повоєнний час. Кожен аспект цього бачення важливий для розуміння динаміки подолання спільнотою наслідків війни: окупації, вимушеної втечі, втрат, які можуть мати як короткострокові, так і довгострокові трансгенераційні наслідки, а відповідно, помножити та посилити чи послабити або й повністю заблокувати зусилля, спрямовані на відновлення миру в повоєнний час.

Література

Разумков Центр (2023). *Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів (березень 2024р.)*.

URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r>

Bar-Siman-Tov, Y. (ed.). (2010). *Barriers to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict*. Jerusalem, Konrad-Adenauer-Stiftung Israel.

Collier, P., Elliott, V.L., Hegre, H., Hoeffler, A., Reynal-Querol, M., Sambanis, N. (2003). *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development*

Policy. A World Bank policy research report. Washington, DC: World Bank and Oxford University Press. URL: <http://hdl.handle.net/10986/13938>

Franco, C. De, Engberg-Pedersen, A. & Mennecke, M. (2019). How do wars end? A multidisciplinary enquiry. *Journal of Strategic Studies*, DOI: 10.1080/01402390.2019.1588119

Hegre, H., Metternich, N. W., Nygård, H. M., & Wucherpfennig, J. (2017). Introduction: Forecasting in peace research. *Journal of Peace Research*, 54(2), 113–124. <https://doi.org/10.1177/0022343317691330>

Hegre, H., Nygard, H.M., Strand, H., Gates, S, & Flaten, R.D. (2011). The Conflict Trap. *APSA 2011 Annual Meeting Paper*. URL: <https://ssrn.com/abstract=1900679>

Світлана Чуніхіна,
кандидат психологічних наук, старший дослідник,
заступник директора Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України
schunikhina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0813-6741>

ІДЕАЛІЗОВАНИ VS РЕАЛІСТИЧНІ ВИМОГИ ДО ЛІДЕРА В УМОВАХ ВІЙНИ

Психологічним підґрунтям для формування і циклічного відтворення ідеалізованих вимог до політичного лідерства є, по-перше, перенесення на політиків і державних діячів складного комплексу реалістичних, напівреалістичних і повністю фантазійних очікувань, які в ранньому розвитку людини адресуються Великому Іншому (у термінології Ж. Лакана). У політико-психологічній перспективі Великий Інший постає як констеляція індивідуальних і групових уявлень про силу і всемогутність, задоволення і фрустрацію, примус і турботу, мову і значення, закон, реальний і символічний порядок. Уявні відносини з Великим Іншим, встановлені в ранньому віці, протягом життя постійно відтворюються в реальних відносинах, передусім – відносинах любові і влади (Evans, 1996; Verhaeghe, 2004).

По-друге, джерелом ідеалізації лідера можна вважати психологічні механізми, що уможливають соціальне навчання шляхом наслідування рольових моделей. У цьому сенсі постать лідера стає об'єктом для проєкування ідеалізованих уявлень особистості про самого (саму) себе і, що цілком закономірно, причиною неминучих розчарувань (Роджерс, 2002).

Хоча в обох випадках лідер функціонує в суспільній свідомості не стільки як реальна людина, скільки як умістилище проєкцій ідеального, психологічні позиції, які може обіймати суб'єкт щодо ідеалізованого лідера, принципово відмінні. У першому випадку йдеться радше про пасивно-очікувальну, іммобілізовану позицію, у другому – зберігається потенціал дієвості, агентності.

Війна висуває максимально високі вимоги до лідерів в усіх сферах і передусім у сфері політики. Питання в тому, чи є щось спільне між високими вимогами та ідеалізацією. Яким має бути реалістичний погляд на належне лідерство під час війни?

Спостерігається відчутний дефіцит систематичних психологічних досліджень вимог і викликів лідерству і лідерам під час війни (Baturyn, 2023). Водночас з'явилося чимало робіт, присвячених специфіці лідерства в екстремальних умовах пандемії COVID-19. Зокрема, йдеться про те, що політичним лідерам доводиться вирішувати завдання мобілізації громадян на спільне і стійке реагування на загрози поширення хвороби шляхом посилення різних групових ідентичностей, поширення норм солідарності і колективної активності, плекання рольових моделей бажаної громадської поведінки, заснованої на взаємодопомозі, і, що важливо, демонстрації

особистої прихильності зразковим моделям поведінки (Vignoles et al., 2021). Релевантною основою для формулювання реалістичних вимог до лідерства під час війни також пропонується вважати триетапну модель організаційних змін Курта Левіна, де ведення (leading) суспільства в умовах воєнного стану являє собою ланцюгову (або спіральну) структуру циклів забезпечення належних змін (Batryn, 2023). У більшості концептів лідерства під час війни, хоч поки й нечисленних, акцентується необхідність підтримання суспільства в дієздатному, проактивному, агентному стані.

Війна створює специфічний політичний контекст, який характеризується високим рівнем невизначеності, яку слід розуміти як гранично складні умови прогнозування й управління розвитком подій, і загостренням екзистенційних загроз та небезпек для індивідуальних і колективних суб'єктів.

Це означає, що взаємодія лідера із суспільством в умовах війни має спрямовуватися не стільки на збільшення визначеності (що в політичних комунікаціях мирного часу зазвичай структурується через політичні зобов'язання та складну драматургію їх виконання), скільки на забезпечення керованості і злагодженості спільних дій в умовах високої невизначеності. Також істотної трансформації зазнає роль лідера у відповідь на максимально зростий рівень небезпек під час війни. На заміну суспільного запиту на захист, характерному для політики мирного періоду, приходиться вимога забезпечення ефективного спротиву – через активізацію та мобілізацію суспільства. Тобто лідерство воєнного і мирного часів значною мірою виглядають як концептуальні антиподи. Водночас незмінною – і при цьому цілком реалістичною – вимогою до лідерів усіх рівнів залишається належне поведіння з колективними емоціями, яке передбачає здатність відкрито сприймати, приймати емоції та уможливити спільне емоційне проживання найважчих або найважливіших подій (Чуніхіна, 2022).

Таблиця 1

Вимоги до лідерства воєнного і мирного часів

Позиція лідера у відповідь на...	Мирний час	Воєнний стан
невизначеність	Збільшення визначеності, впорядкованості, прогнозованості	Забезпечення адаптованості, керованості і злагодженості спільних дій
загрози і небезпеки	Забезпечення захисту, посилення заходів безпеки, турбота	Забезпечення ефективного спротиву, суспільної мобілізації
колективні емоції	Відкритість, прийняття, спільні переживання	Відкритість, прийняття, спільні переживання

Дані моніторингу громадської думки, який здійснюється Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України на щорічній основі з 1995 р. (дослідження проводяться за вибіркою, що репрезентує доросле населення України), дає змогу відстежувати динаміку суспільних уявлень

про реальних та ідеальних лідерів під впливом воєнного часу (Інститут соціальної..., 2023). Зокрема, серед інших питань моніторингового дослідження респондентам пропонуються судження «Відтоді, як президентом став *ім'ярек, почала відновлюватися довіра народу до влади» і «В Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолити державу в мирний і воєнний час та відстоювати її справжні інтереси», з якими вони можуть погодитися, не погодитися або обрати варіант «важко відповісти». Динаміку розподілу реакцій на зазначені судження, починаючи з 2014 р., відображено на графіках (рис. 1, 2).

Зокрема, ми можемо побачити виразну зміну трендів у ставленні та сприйманні вищого політичного керівництва Україною з негативно-скептичного, недовірливого до схвального. Ця зміна трендів відбулася після лютого 2022 р. – тобто після початку повномасштабного вторгнення. Одним із психологічних пояснень такої зміни трендів у громадській думці є так званий ефект «гуртування навколо прапора» (Чуніхіна, 2023). Однак за цим явищем, вочевидь, стоїть докорінна трансформація вимог та очікувань до лідерства в умовах воєнного стану. Щоб зрозуміти напрям, у якому відбулася така трансформація, зокрема в координатах «ідеалістичне-реалістичне», варто звернутися до іншого питання моніторингового дослідження, яке Інститут пропонує респондентам з року в рік: «Хто з історичних діячів та/чи наших видатних сучасників для Вас особисто найбільшою мірою символізує Україну?». Це питання є закритим, тобто респонденти мають обрати позиції з певного заданого дослідниками набору імен, який в основному є незмінним за винятком необхідних актуальних коректив. У таблиці 2 представлено розподіл відповідей на це запитання в динаміці 2014–2015 рр.

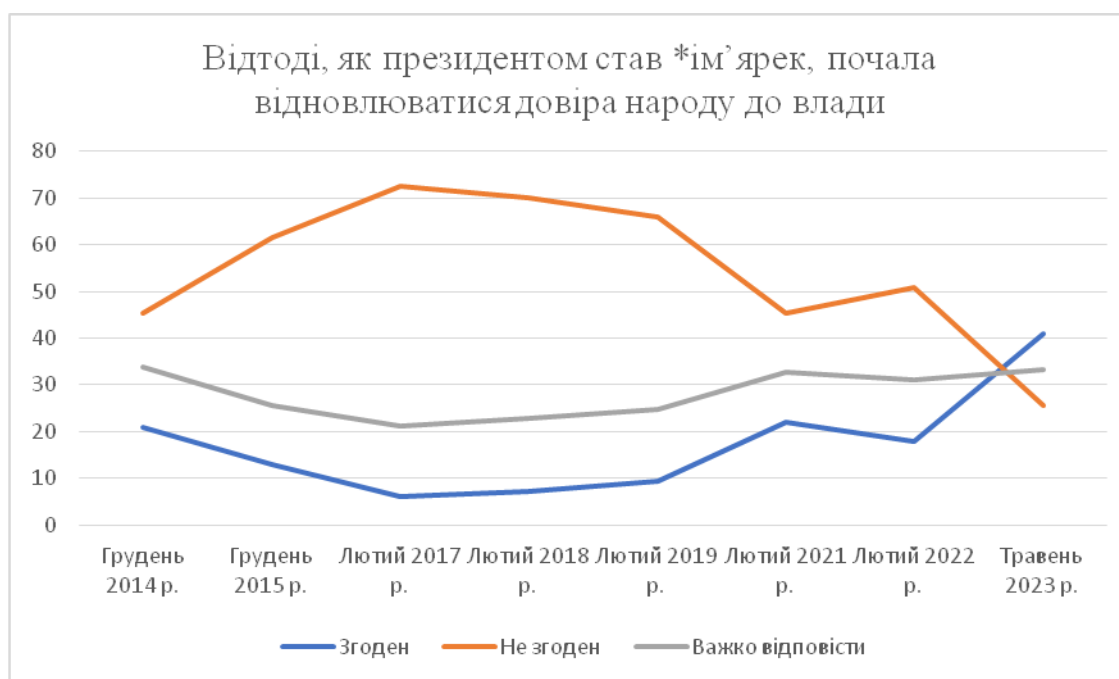

Рис. 1. Динаміка розподілу відповідей на запитання «Відтоді, як президентом став *ім'ярек, почала відновлюватися довіра народу до влади» (Прим. У замірах 2014–2019 рр. судження містило ім'я Петра Порошенка, у 2021–2023 рр. – Володимира Зеленського)

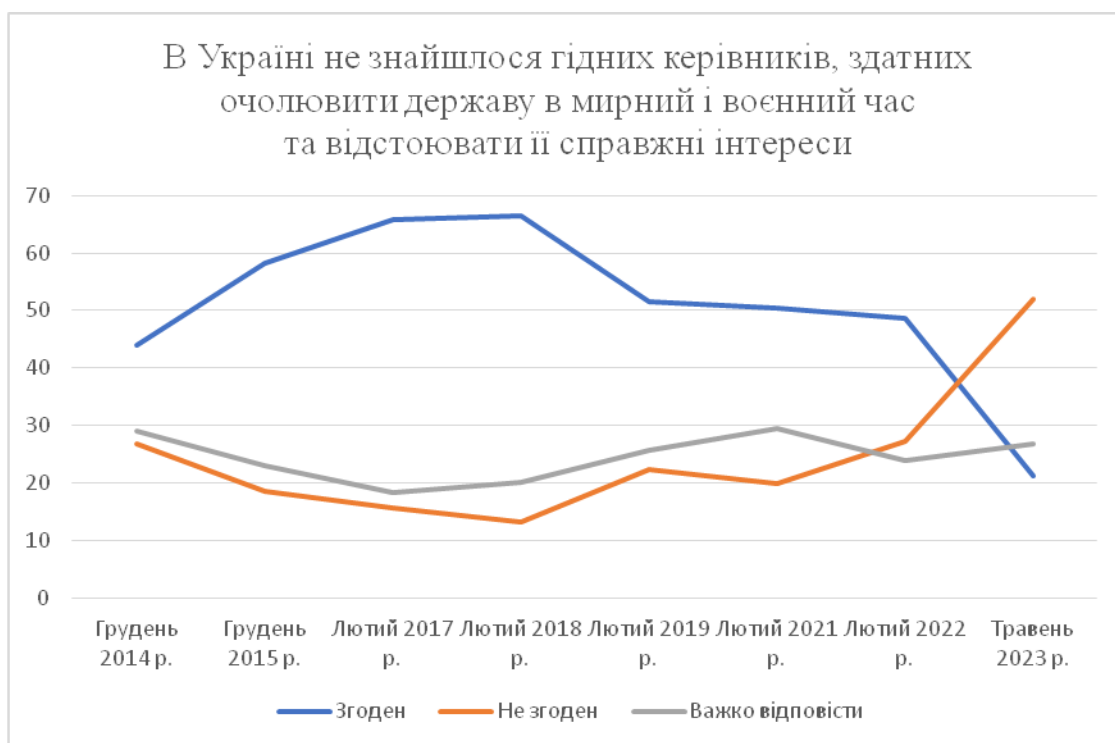

Рис. 2. Динаміка розподілу відповідей на запитання «В Україні не знайшлося гідних керівників, здатних очолювати державу в мирний і воєнний час та відстоювати її справжні інтереси»

Бачимо, що в період між 2021 і 2023 рр. у суспільній свідомості відбулися значущі зміни, які стосуються уявлень про те, які лідерські постаті символізують Україну – тобто втілюють ідеалізовану частину національної ідентичності, у певному сенсі Ми-ідеальне. Помітним є зниження символічної ваги діячів далекого минулого, а також тих сучасників, чия діяльність належить до простору скоріше символічного, аніж реального лідерства (діячів культури, мистецтва та спорту). Натомість значно зросла вага чинного воєнно-політичного керівництва країни, що може свідчити про зміщення фокусу суспільної уваги з плекання ідеалізованих уявлень про належне лідерство до оцінок реальних лідерів, відповідальних за події сьогодення.

Розподіл відповідей на запитання «Хто з історичних діячів та/чи наших видатних сучасників для Вас особисто найбільшою мірою символізує Україну?», у % (вибірково)*

	Жовтень 2015 р.	Вересень 2015 р.	Серпень 2021 р.	Жовтень 2023 р.
Тарас Шевченко	65,5	72,7	69,5	56,8
Валерій Залужний	н/б	н/б	н/б	42,3
воїни бригади «Азов»	н/б	н/б	н/б	34,4
Леся Українка	48,9	50,6	46,8	33,0
Чинний Президент України	8,2	5,9	9,3	30,6
Степан Бандера	18,3	21,9	21,0	27,2
Богдан Хмельницький	37,1	45,5	29,9	26,0
В'ячеслав Чорновіл	16,4	20,9	17,8	25,5
Ярослав Мудрий	30,4	33,7	32,3	23,6
Ліна Костенко	24,0	27,4	26,3	20,7
Михайло Грушевський	27,0	30,3	30,7	20,4
Володимир Великий	21,3	27,5	22,4	17,1
Богдан Ступка	23,0	21,8	25,9	11,6
Віталій і Володимир Клички	25,5	20,8	23,2	11,5
на мою думку, нікого персонально не можна вважати символом України	11,2	7,3	6,3	12,7
важко відповісти	4,0	3,3	3,9	4,7

*Сума відповідей у відсотках перевищує 100%, оскільки респондентам пропонувалося обрати всі альтернативи із заданого списку, які вони вважають за потрібне. Перелік імен з пред'явленого респондентам списку є неповним. У таблиці представлено лише найпопулярніші відповіді.

Утім, те, наскільки реалістичними (а не ідеалізованими, завищеними) є очікування від цих лідерів, потребує окремого дослідження. Наразі можемо тільки констатувати значний зсув суспільних уявлень та очікувань щодо лідера, який відбувся за час повномасштабного вторгнення і, вочевидь, під його істотним впливом (рис. 3).

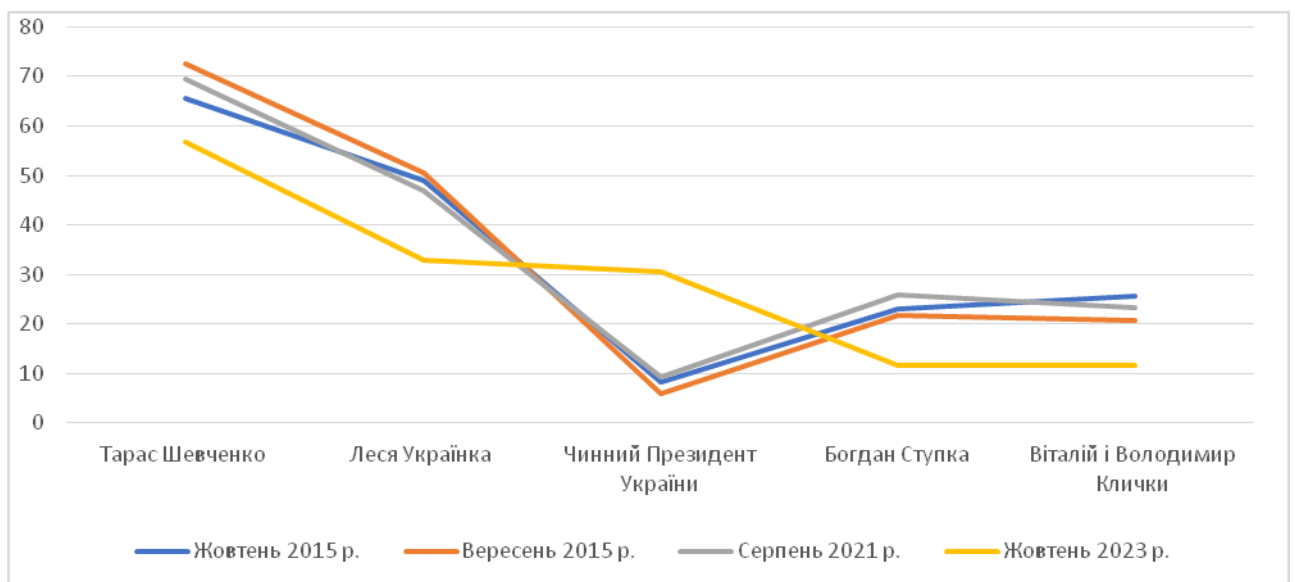
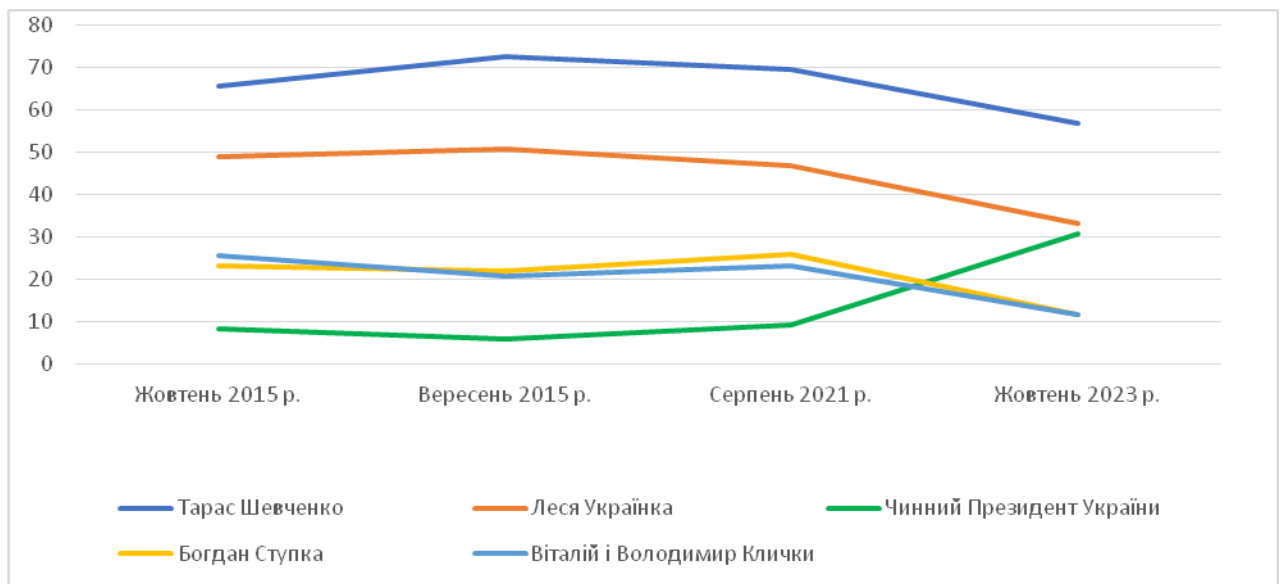

Рис. 3. Динаміка розподілу деяких відповідей на запитання «Хто з історичних діячів та/чи наших видатних сучасників для Вас особисто найбільшою мірою символізує Україну?», у %

Література

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. (2023). *Стан суспільної свідомості в Україні під час повномасштабного російського вторгнення*. Київ: Ін-т соціальної та політичної психології. <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/opyt2023.pdf>

Роджерс К. (2002). *Взгляд на психотерапію. Становление человека*. Пер. с англ. Москва: Прогресс,.

Чуніхіна С. Л. (2022). Політичне лідерство і колективні емоції в умовах війни. У П. П. Горностаї, Л. Г. Чорна (Ред), *Міжгрупова взаємодія в умовах війни: ідентичності, картини світу, додання травми: матеріали круглого столу (Київ, 9 червня, 2022 р.)*, Інститут соціальної та політичної психології,

Асоціація політичних психологів України (с. 63–66). Київ: Талком.
https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Intergroup_interaction_in_War_Time.pdf#page=64

Чуніхіна С. Л. (2023) Як війна трансформує відносини влади і суспільства: аналіз результатів опитувань громадської думки в Україні у 2014–2023 рр. У Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга (Уклад), *Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти в європеїзації держави : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 17–19 травня 2023 року)* (с. 175–184). Київ: Ін-т обдарованої дитини НАПН України. https://iod.gov.ua/content/events/42/vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-ukrayina-na-shlyahu-vidnovlennya--zavdannya-nauki-i-osviti-v-yevropeyizaciyi-derzhavi_publications.pdf?1688382700.3028

Batryn, N. (2023). Wartime leadership in the context of organizational change theories. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 2(1), 96–103. <https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20230201.10>

Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203135570>

Verhaeghe, P. (2004). *On being normal and other disorders: A manual for clinical psychodiagnostics*. (S. Jottkandt, Trans.). Other Press.

Vignoles, V.L., Jaser, Z., Taylor, F. and Ntontis, E. (2021), Harnessing Shared Identities to Mobilize Resilient Responses to the COVID-19 Pandemic. *Political Psychology*, 42, 817–826. <https://doi.org/10.1111/pops.12726>

Олег Лозинський,
кандидат психологічних наук, ст. викладач
кафедри соціальної роботи, управління
та суспільних наук Львівського державного
університету безпеки життєдіяльності
lviv-forum@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3435-5753>

ВКЛЮЧЕНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН В УМОВАХ МОБІЛІЗАЦІЇ

Досліджувати соціально-психологічний стан населення в умовах війни (настрої, емоції, стратегії поведінки) є складною методологічною проблемою. Не завжди можливо застосовувати анкетування, усні стандартизовані інтерв'ю для подальшої статистичної їх перевірки та обробки. Оскільки інтерв'юери часто є людьми, що пережили військові жахи, та/або людьми, що не зацікавлені в будь-який спосіб «відкриватися» знайомим або незнайомим людям (психологам, соціологам). Частка таких *науково абсентеїстичних* громадян може бути значною (до 30% і більше), тому масові опитування, які не враховують їхню позицію, приречені бути вкрай неточними і спотворювати дійсність. У таких випадках доводиться залучати інші методи збирання інформації – «включене спостереження», «експертне оцінювання», що здійснюється без повідомлення інтерв'юерів, зберігаючи при цьому анонімними їхні персональні дані.

Оцінювання стратегій поведінки громадян в умовах мобілізації належить саме до таких «закритих» (капсульованих) тем, які громадяни в жодному випадку не бажають обговорювати навіть з друзями, членами сім'ї. А тим більше з незнайомцями. Тому в написанні тез нами застосовано саме метод включеного спостереження, аналіз повідомлень у ЗМІ про способи уникнення мобілізації та способів зменшення антимобілізаційних настроїв.

Ситуація повномасштабної війни докорінно змінила весь життєвий уклад українських громадян, згорнула на невизначений строк значну частку їхніх конституційних прав і свобод. Це стосується не лише людей з тимчасово окупованих 25% українських територій, людей, що проживають у будь-якому куточку країни, а й українських громадян, які виїхали протягом останніх місяців за межі України.

Закон про воєнний стан³ (продовжений до 12.08.2024 р.), Закон про мобілізацію⁴ (18.05.2024 р.), Закон про штрафи за порушення мобілізаційних

---

³ Закон України про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3684-20#Text>

⁴ Закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>

законів (19.05.2024 р.)⁵ та інші нормативні акти визначили воєнні рамки для життєдіяльності населення і насамперед людей призовного віку.

1. Макрорівень проблеми. З травня 2024 р., попри зрозуміле небажання порушувати цю тему на публічному рівні, є правова колізія в українському законодавстві щодо строків повноважень Верховної Ради України, Президента, Кабінету Міністрів в умовах воєнного стану, які, згідно з Конституцією, завершилися відповідно восени 2023 р., на початку літа 2024 р., а також щодо позаправової ваги Офісу Президента в системі державної влади України.

Повномасштабна війна триває понад два роки і триватиме не місяці, а невизначену кількість майбутніх років. За таких обставин для збереження хоча б ознак демократичності управління під час війни на рівні державних юридичних інституцій (наприклад, Конституційного суду України) має бути зроблено роз'яснення:

- В умовах неможливості проведення виборів Президента і Верховної Ради як має здійснюватися легітимне управління державою?
- Якою за цих обставин юридично обґрунтованою є система політичних стримувань, противаг і взаємного контролю в суспільстві (передусім для унеможливлення корупції щодо військово-технічної та фінансової допомоги, яку надають Україні країни-партнери).

На перше питання могло б бути роз'яснення КСУ про те, що повноваження Президента, Верховної Ради продовжуються на один або два календарні роки, які мають бути витрачені на підготовку (зокрема Міністерством цифрової трансформації) надійної системи телефонного (електронного) голосування на виборах. На друге запитання могло б бути роз'яснення КСУ в такій, наприклад, формі: протягом одного або двох років створюється коаліційний Кабінет Міністрів, керування комітетами ВР розподіляється між парламентськими політичними партіями.

Коли ж таких юридичних роз'яснень не буде, тоді одна політична партія «Слуга народу» (235 депутатів, за ситуативної підтримки 22 депутатів «Платформи за життя та мир» – колишніх членів Партії регіонів, 19 депутатів депутатської групи мажоритарників «Довіра», залежних від дотацій для своїх округів) невизначений час буде мати змогу безконтрольно нарощувати політичну, економічну, медійну монополію. Така монополія відомо чим закінчується⁶.

Наведені питання є базовими для збереження за Україною демократичності її цивілізаційного шляху та міжнародного іміджу на протизагу авторитаризму ворожої Російської Федерації. Без цих кроків

---

⁵ Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення відповідальності за порушення правил військового обліку та законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3696-IX#Text>

⁶ Кульпа П. «Всі зрозуміли, як влаштована влада в Україні». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NzjUzuMlc4>

міжнародна спільнота демократичних країн рік за роком втрачатиме мотивацію та аргументи для власних виборців надавати Україні допомогу.

2. Мікрорівень проблеми. Істотною обставиною є *безстроковість* воєнного стану (пролонгується щоквартально), *безстроковість* мобілізації громадян до ЗСУ (без демобілізації), суттєві перепони в перетині кордону громадянами призовного віку. Це виплеснулося в неодноразові успішні і трагічні спроби українських чоловіків уникнути мобілізації, нелегально потрапивши до країн ЄС.

Згідно із Законом про мобілізацію відстрочку від мобілізації (на 6 місяців) з червня 2024 р. отримали окремі категорії громадян: народні депутати та їхні помічники; бенефіціарні власники підприємств критичної важливості; державні службовці (задіяні в аналітиці законопроектів або підтримці роботи інформаційно-комунікаційних технологій Верховної Ради та Кабінету Міністрів), працівники органів державної влади, судів, Нацполіції, ДБР, НАБУ, ДСНС, БЕБ; співробітники підприємств, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення); працівники установ, які є критично важливими для забезпечення потреб ЗСУ та функціонування економіки та життєдіяльності населення в особливий період і ще деякі категорії громадян.

Наявна мобілізаційна ситуація звичайно є вимушеною через війну мірою, це зрозуміло. Водночас її сприйняття громадянами відбувається не лише на фоні жорстокої геноцидної російської війни, але також на тлі нестачі боєприпасів і сучасної зброї в ЗСУ, багатомісячних зволікань у наданні фінансування і небажання США надати достатньо військових засобів для перемоги України, усунення головнокомандувача В. Залужного, сумнівного з моральної точки зору бронювання співробітників поліції та інших силових структур (за якими тягнеться негативне реноме ще з кінця 1990-х років та Революції Гідності), непрозорості і безконтрольності дій однопартійного керівництва країни (заручилося підтримкою антиукраїнських фракцій у ВРУ).

Попри обмеження ЗМІ та свідому самоцензуру громадян суспільство усвідомлює перелічені чинники. Це негативно впливає на мотивацію щодо мобілізації до лав ЗСУ, не сприяє консолідації і моральній стійкості в цій війні на виснаження, що триватиме ще багато років.

Тому слід шукати такі політичні рішення, які мотивуватимуть громадян (передовсім чоловіків) обирати стратегії активної участі за для спротиву у війні, а не перетворюватимуть їх на людей, що ховатимуться від ТЦК та СП будь-якими способами.

3. Технологічний рівень розв'язання проблеми. Всупереч переліченим обставинам науково-експертна спільнота має пропонувати шляхи подолання негативних явищ, які не можуть не з'являтися у воєнних реаліях.

Перевіреною мотивувальною стратегією для суспільства в умовах тривалих військових конфліктів може стати ухвалення *військової реформи за*

«швейцарською моделлю»⁷, у рамках котрої поняття *мобілізації* отримує не негативне індивідуально-репресивне значення (громадянин себе відчуває загнаним у безвихідь, оскільки ніхто – працедавець – йому не надав «броню» від мобілізації), а позитивний ціннісно-груповий зміст («я – частина соціально-військового спротиву»), ефективність її збільшується на порядок.

Згідно зі швейцарською моделлю здорове чоловіче населення призовного віку (і жінки за бажанням) – з 20 до 60 років – є мобілізованим, прикріпленим до військових частин, щорічно проходить військові збори, навчання, злагодження, за кожним зберігається нарізна вогнепальна зброя і кожен перебуває в резерві. Участь у цій системі має відкривати людині «соціальний ліфт» для освіти і кар'єри. Така система нівелює явище «ухилянства», морально згуртовує громадян, кожен розуміє що він (вона) отримав від суспільства не лише вогнепальну зброю і тренування, щоб захищати себе, свої сім'ї, свою власність, своє місто, свою державу. Людина отримує зі зброєю «довіру» від суспільства, має змогу (будучи цивільним) тренуватися воювати, здобувати бойові навички в середовищі своїх співробітників, людей свого населеного пункту.

Решта чоловіків, які не бажатимуть брати участь у цій системі, мають розуміти, що частина можливостей у суспільстві буде для них недоступною і супроводжуватиметься накладанням на них військового податку.

У разі впровадження такої системи в Україні за необхідності протягом лічених днів держава отримує десятки мільйонів бійців на всій своїй території. Ворожа Російська Федерація думатиме, чи варто їй заглиблюватися на українську територію, де кожне місто чинитиме запеклий військовий опір.

Слід зазначити, що протягом останніх 30 років в Україні неодноразово намагалися схожі *військові реформи* популяризувати й актуалізувати, востаннє це було перед самим повномасштабним вторгненням РФ у 2021 – 2022 рр.⁸ Однак, найімовірніше, є лобісти (зокрема і від північно-східного сусіда), які свідомо блокують їх впровадження в Україні, оскільки це спричинить значну демократизацію суспільних відносин, наблизить до стандартів ЄС.

В умовах тривалої війни Україні доведеться здійснювати ефективні реформи, зокрема провести військову реформу, перевірену в найбільш стабільній державі Швейцарії, ментально наближеній до українських демократичних традицій. Ці впровадження матимуть позитивний вплив на мобілізаційні настрої населення, міжнародний авторитет України, мотивацію країн-партнерів і далі надавати їй військову та фінансову допомогу у війні, а також похитнуть мотивацію Російської Федерації – країни-агресора – продовжувати намагання підкорити Україну.

⁷ Швейцарія – країна, у якій населення дорівнює армія. URL: <https://rubryka.com/blog/swiss-army/>

⁸ Тимошенко Р. І., Павліковський А. К., & Лобко М. М. (2021). Модель системи оборони України. Актуальні питання національної безпеки та оборони. *Наука і оборона*, 1. URL: <http://nio.nuou.org.ua/article/view/230816/279057>

Роман Любенко,
студент аспірантури,
кафедра соціології НаУКМА
r.lyubenko@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3166-5502>

ВИМІРЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ КОРИСТУВАЧІВ/-ОК САЙТІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ І МЕСЕНДЖЕРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМИ SURVEYMONKEY

Перебування мільйонів українок та українців за кордоном або в окупації внаслідок повномасштабного вторгнення РФ призвело до значного зростання важливості такого методу соціологічних досліджень, як онлайн-анкетування, відомого в індустрії під аббревіатурою CAWI (яка походить від англійської фрази *computer-assisted web interviewing*). Водночас популярність цього методу перебувала на висхідній траєкторії задовго до 2022 р. Вільний доступ до таких інструментів, як-от Google Форми і Microsoft Форми, зробив збирання онлайн-анкет надзвичайно легким і доступним методом проведення масових опитувань.

Інтернет як медіум для анкетування має низку важливих переваг над класичними методами телефонного інтерв'ю та опитування *face-to-face*, як-от широке покриття, можливість досягати опитаних у зручний для них час, ставити запитання з комплексною структурою, супроводити їх сторонніми медіа, автоматизувати кодування відповідей тощо. Однак використання онлайн-опитувань у соціологічних дослідженнях, як відомо, пов'язане із суттєвими методологічними викликами. Серед найвідоміших варто згадати складність верифікації належності опитаних до цільової аудиторії дослідження, контроль за надсиланням повторних відповідей, а також потребу пристосовуватися до різних комп'ютерних пристроїв, які можуть бути використані для заповнення анкети. Вплив цих та інших факторів на надійність і валідність зібраних даних може тією чи іншою мірою бути зменшений, використовуючи наявні можливості цифрового простору, але за цих умов особливо важливим стає вибір конкретної платформи для створення анкети, а також продумування підходів до її розповсюдження.

Простота вищезгаданих безкоштовних інструментів онлайн-форм, яка забезпечила їхню широку популярність, також призвела до компромісу в широті їхнього функціоналу. Наприклад, Google Форми не дають змоги налаштувати переходи між окремими питаннями (лише між секціями форми), а також зберігають дату і час лише для моменту надсилання форми, таким чином забираючи можливість проконтролювати тривалість її заповнення. Через ці і подібні обмеження спеціалізовані, платні сервіси онлайн-анкетування і далі залишаються затребуваними; до найвідоміших сервісів цього типу належать SurveyMonkey, Alchemer та Qualtrics. У цьому тексті йтиметься про досвід користування SurveyMonkey.

Онлайн-опитування є основним продуктом SurveyMonkey, тому сервіс надає значно ширший набір опцій для дизайну анкети порівняно з пропозиціями від Google і Microsoft. Наприклад, SurveyMonkey може забезпечувати точніше налаштування порядку рендомізації відповідей на запитання одиничного і множинного вибору через призначення одного службового варіанта наприкінці списку (наприклад, «важко відповісти»), який не братиме участі в рендомізації. Крім того, платформа дає змогу налаштовувати переходи до конкретного запитання, а не лише блоку запитань, а також зберігає час і дату як відкриття анкети, так і її надсилання, що дає змогу виміряти тривалість заповнення і відфільтрувати надто низькі та/або надто високі значення з фінального масиву. Переліченням складових меню налаштування як окремих запитань, так і вигляду анкети загалом у SurveyMonkey можна зайняти багато сторінок, але зворотною стороною цих широких можливостей є те, що більшість із них є платними. Вартість сервісу для індивідуальних користувачів та користувачок починається з 39 євро на місяць (оплата на рік наперед дає змогу зекономити лише одне євро щомісяця), і SurveyMonkey не дає змоги використовувати платні функції на тріальній основі. Також SurveyMonkey, на відміну від Google, не має українськомовного інтерфейсу.

Окрім надання можливості створювати опитування, SurveyMonkey також може, за додаткову плату, забезпечити рекрутинг респондентів і респонденток. Для цього платформа має окрему послугу під назвою Audience, яка, по суті, є панеллю заздальгідь законтракованих респондентів і респонденток і, згідно з описом на вебсайті, дає змогу «швидко охопити аудиторію з понад 175 мільйонів людей у понад 130 країнах за допомогою понад 200 варіантів таргетування». Можливості таргетування відрізняються, залежно від країни. Значна частина критеріїв стосується споживчої поведінки (наприклад, частота відвідування кінотеатру або кількість часу від останньої купівлі автомобіля), що є одним із проявів першочергового орієнтування послуг SurveyMonkey на бізнес-сектор та маркетингові дослідження, однак наявний також широкий вибір соціодемографічних параметрів, таких як вік, гендер, регіон, кількість людей у домогосподарстві, найвищий рівень освіти, сімейний статус тощо. Перед відправкою опитування Audience дає змогу обрати бажану кількість анкет, опції таргетування та квотування в межах таргетного критерію (наприклад, 55% жінок і 45% чоловіків), а також, за потреби, запитання для скринінгу.

Згідно із SurveyMonkey, платформа вживає низку заходів для контролю якості відповідей; зокрема, вона в автоматичному режимі відстежує респондентів/-ок, які завершують опитування надто швидко, дають однотипні або «безсенсові» відповіді, і призначає кожному учаснику/-ці панелі оцінку автентичності. Низька оцінка може призводити до виключення з панелі. У панелі беруть участь лише повнолітні.

У лютому 2024 р. на базі SurveyMonkey серед населення України було проведено дослідження на тему користування сайтами соціальних мереж і месенджерами, яке також охоплювало валідизовані шкальні міри трьох

аспектів психологічного стану – суб'єктивної соціальної підтримки, суб'єктивного стресу та самооцінки. Крім того, опитувальник містив низку соціодемографічних параметрів: гендер, вік у повних роках, основний рід занять, фінансовий стан тощо. Після кодування запитань в інтерфейсі SurveyMonkey було у дві стадії замовлено сумарно 425 заповнених анкет українців та українок через продукт Audience.

Більшість опцій таргетування були на момент проведення дослідження недоступні для українського сегменту панелі, імовірно, через її невеликий обсяг, але, на щастя, це не стало проблемою для дослідницького дизайну. Спершу анкету було розповсюджено серед 350 українців та українок віком до 40 років включно (оскільки припускалося, що вікові групи старше 40 років можуть не бути достатньо наповненими) без застосування вікового або гендерного балансування. Після запуску «поля» 16 лютого (п'ятниця) в обідній час знадобилося трохи більше двох годин на отримання 350 пройдених до кінця анкет – імовірно, цьому сприяло те, що для участі, окрім критерію країни, було застосовано лише один, не надто обмежуючий фільтр віку. Однак через відсутність балансування у фінальному масиві надмірно репрезентованими виявилися чоловіки 30 років і старше (ця демографічна група відповідала за 157 спостережень або майже 45% масиву до чистки). Тому 22 лютого (четвер) у вечірній час було додатково замовлено 75 анкет від жінок віком до 25 років включно. Цього разу, незважаючи на значно меншу кількість анкет, їхнє збирання тривало понад чотири години.

Завдяки унікальному ідентифікатору, згенерованому SurveyMonkey для кожної анкети в експортованому масиві даних, можна було підтвердити, що всі 75 респонденток із другої «хвилі» опитування були рекрутовані для дослідження вперше. Інформація про час початку й кінця заповнення анкети дала змогу відбракувати анкети, які були пройдені невіправдано швидко (таких виявилось 10% у першій хвилі і майже 15% – у другій). Після чистки даних за набором інших критеріїв, які базувалися на патернах відповідей, із першої хвилі опитування валідними було визнано 300 спостережень (майже 86%), а з другої – 58 (трохи більше ніж 77%).

Також в експортованих із платформи масивах були представлені три додаткових роди даних – гендер панеліста/-тки (чоловік або жінка), вікова група (18-29 або 30-44) та пристрій, із якого було надіслано анкету (мобільний девайс на iOS, мобільний девайс на Android, персональний комп'ютер на macOS або Windows та «інше»). Згідно з інформацією про пристрій, майже половину (47,5%) валідних анкет було надіслано з Android-пристрою, а ще понад третину (35,5%) – з девайсів на ОС Windows. Параметри вікової групи та гендеру, імовірно, були асоційовані з обліковим записом панеліста чи панелістки.

Ці дві змінні давали змогу зіставити відповіді респондента чи респондентки в конкретній анкеті з деталями його чи її профілю в Audience. Завдяки цьому виявлено значну кількість розбіжностей між відповіддю на запитання «Кількість повних років» і релевантною віковою групою, а також відповіддю на запитання про гендер і «системним» гендером серед валідних

спостережень. Усього серед цього масиву конфлікти у двох категоріях даних продемонстрували 13,4% спостережень (абсолютна більшість із цих анкет мали розбіжності лише за одним із двох критеріїв).

Окрім рекрутування опитаних через Audience, та сама анкета паралельно розповсюджувалася за вебпокликанням особисто дослідником усередині його мережі соціальних зв'язків. Таким способом було додатково зібрано 54 анкети. В експорті даних для цієї категорії спостережень SurveyMonkey також надавала час початку і закінчення заповнення анкети, однак не інформацію про тип пристрою. А замість унікального ідентифікатора респондента/-ки платформа записувала IP-адресу, яка могла так само ефективно використовуватися для виявлення повторних надсилань анкети від одного й того ж опитаного.

Для цієї публікації було проаналізовано дані 389 анкет. Це менше щодо суми згаданих раніше анкет число спричинене насамперед застосуванням до фінального масиву фільтра перебування респондента/-ки виключно чи переважно в Україні протягом останніх шести місяців («Яке з тверджень краще описує вашу ситуацію протягом останніх пів року?» – «Весь час або більшість часу проживаю в Україні»). Ця вибірка із 389 людей має збалансований гендерний розподіл (197 чоловіків і 192 жінки) та представляє переважно людей віком від 31 до 40 років (103 людини мали вік 31-35 років на момент участі в дослідженні і 96 – від 36 до 40 років); ще 143 респонденти і респондентки мали вік у діапазоні 21-30 років.

Як ішлося вище, у дослідженні було використано три шкальні інструменти, які вимірювали аспекти психологічного стану. Цими інструментами були:

- Багатовимірна шкала суб'єктивної соціальної підтримки, більш відома під латинською аббревіатурою MSPSS (від англ. *Multidimensional Scale of Perceived Social Support*) авторства Зімета та колег (Zimet et al., 1988), виміряна з використанням п'ятибальної шкали відповідей;
- Десятикомпонентна версія шкали суб'єктивного стресу Коена та колег (Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983; Roberti, Narrington, & Storch, 2006), скорочено PSS-10;
- Шкала самооцінки Розенберга, або RSES (Rosenberg, 1965).

На основі відповідей на твердження шкальних мір було розраховано адитивні індекси соціальної підтримки, стресу та самооцінки, у яких вище число означало сильніший прояв того чи іншого параметра психологічного здоров'я. Індекс MSPSS міг коливатися від 12 до 60, PSS-10 – від 0 до 40, а RSES – від 10 до 40. Показники середніх і стандартних відхилень цих індексів для деяких соціодемографічних груп наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні і стандартні відхилення параметрів психологічного стану та часу, проведеного в соцмережах і месенджерах, для різних соціодемографічних груп

		N	MSPSS		PSS-10		RSES		Приблизний час у соцмережах і месенджерах щодня (год.)	
			M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Гендер	Жінки	192	47,29	7,58	21,23	5,47	28,51	5,73	6,05	2,59
	Чоловіки	197	47,65	8,47	19,90	5,59	29,86	5,26	5,28	2,61
Вікова група	15-20	41	44,61	9,45	21,32	6,16	27,10	7,63	6,40	2,48
	21-25	67	47,40	7,40	20,70	6,02	28,16	5,53	6,42	2,55
	26-30	76	47,80	8,31	21,82	5,65	28,96	5,36	5,31	2,24
	31-35	103	47,06	7,80	20,82	5,20	29,39	4,99	5,67	2,79
	36-45	102	48,84	7,65	18,96	5,00	30,68	4,82	5,13	2,69
Статус стосунків	У шлюбі	166	49,58	7,50	20,04	5,19	30,20	5,02	5,44	2,56
	У романтичних стосунках	77	48,53	6,01	20,35	4,88	29,01	5,99	6,12	2,74
	Не у шлюбі й не у романтичних стосунках	135	44,47	8,77	21,21	6,16	28,21	5,60	5,63	2,62
Особиста фінансова ситуація	Не вистачає на їжу	22	40,82	12,48	23,59	6,28	25,00	7,08	6,29	3,29
	Вистачає на їжу, не вистачає на одяг	97	45,51	7,95	22,09	4,70	27,32	5,22	5,89	2,75
	Вистачає на їжу й одяг, треба заощаджувати на дорогі покупки	173	48,31	6,59	20,04	5,31	29,11	5,08	5,70	2,57
	Можу робити дорогі покупки	87	49,69	7,87	19,38	5,96	32,10	4,51	5,39	2,38
	Можу купити все, що забажаю	10	47,40	10,54	18,20	7,38	32,60	6,93	3,22	1,64

Що ж до сайтів соціальних мереж і месенджерів, то онлайн-анкета містила два запитання: респондента чи респондентку просили оцінити середню щоденну кількість часу в годинах, проведеному в соцмережах і месенджерах відповідно (середнє і стандартне відхилення цієї змінної для різних соціодемографічних груп також доступне в табл. 1), а також низку запитань про частоту деяких популярних дій та досвідів, пов'язаних із користуванням згаданими типами онлайн-сервісів. Усього таких запитань було вісім, і всі вони використовували п'ятибальне віяло відповідей із суб'єктивними категоріями «рідко»-«часто». У таблиці 2 наведено результати кореляційних тестів Кендалла для цих восьми параметрів зі змінними індексу соціальної підтримки, індексу самооцінки та часу,

проведеного в соцмережах і месенджерах (жодна з восьми кореляцій з індексом стресу не досягла значущого рівня).

Таблиця 2

Двосторонні кореляції змінних частоти поведінок і досвідів у соцмережах і месенджерах зі змінними індексу соціальної підтримки, індексу самооцінки та часу, проведеного в соцмережах і месенджерах

	MSPSS (N=389)		RSES (N=389)		Приблизний час у соцмережах і месенджерах щодня (год.) (N=375)	
	Г _k	p	Г _k	p	Г _k	p
Спілкування в діалогах сам на сам зі знайомими людьми	0,165**	0,000	0,016	0,694	0,222**	0,000
Спілкування в групових діалогах зі знайомими людьми	0,175**	0,000	0,116**	0,003	0,208**	0,000
Спілкування з незнайомими людьми	0,002	0,956	-0,045	0,252	0,186**	0,000
Поширення дописів	0,124**	0,001	0,107**	0,006	0,069	0,090
Публікація дописів	0,020	0,612	0,082*	0,034	0,156**	0,000
Отримання позитивних коментарів	0,028	0,473	0,076	0,052	0,184**	0,000
Отримання позитивних реакцій на дописи	0,062	0,109	0,080*	0,039	0,194**	0,000
Отримання позитивних реакцій на повідомлення та коментарі	0,077*	0,048	0,054	0,166	0,171**	0,000

На прикладі дослідження психологічного стану користувачів і користувачок сайтів соцмереж і месенджерів сервіс онлайн-анкетування SurveyMonkey продемонстрував як свої сильні, так і слабкі сторони. З одного боку, використання онлайн-панелі Audience допомогло швидко отримати велику кількість анкет із дотриманням заданих критеріїв таргетингу. З другого, помітну частку цих анкет довелося відсіяти через надмірно швидке заповнення, а відповіді респондентів і респонденток на соціодемографічні запитання в значній кількості випадків не збігалися із соціодемографічною інформацією, асоційованою з обліковими записами заповнювачів і заповнювачок. Вочевидь, SurveyMonkey Audience не є панацеєю для проведення онлайн-опитувань, принаймні тому, що основною аудиторією сервісу є клієнти з приватного сектору. Однак у певних сценаріях він може слугувати валідною опцією для швидкого накопичення кількісних соціологічних даних.

Література

Cohen, S., & Hoberman, H. M. (1983). Positive events and social supports as buffers of life change stress. *Journal of applied social psychology, 13*(2), 99-125. DOI: 10.1111/j.1559-1816.1983.tb02325.x

Roberti, J. W., Harrington, L. N., & Storch, E. A. (2006). Further psychometric support for the 10-item version of the perceived stress scale. *Journal of College Counseling, 9*(2), 135-147. DOI: 10.1002/j.2161-1882.2006.tb00100.x

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of personality assessment, 52*(1), 30–41. DOI: 10.1207/s15327752jpa5201_2

Наукове видання

**ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ ФАХОВОЇ СПІЛЬНОТИ**

Матеріали круглого столу
20 червня 2024 року

За науковою редакцією
к. психол. н., чл.-кор. НАПН України Миколи Слюсаревського
к. психол. н., ст. досл. Світлани Чуніхіної

Літературний редактор Т. Кузьменко

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
вул. Андріївська, 15, м. Київ, 04070

Е-mail: info@ispp.org.us Сайт <https://ispp.org.ua>